

DAR KARTĄ APIE LIETUVOS IR LENKIJOS UŽMARŠTIS

Alfredas Bumblauskas

Profesorius humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: alfredas.bumblauskas@if.vu.lt

Teksto pretekstas

2011–2012 m. sandūroje Lietuvos istorikų (visų pirma prof. Alvydo Nikžentaičio) ir naujojo Lenkijos istorijos muziejaus kūrėjų (dr. Roberto Kostro ir prof. Michała Kopczyńskiego) iniciatyva pradedamas vykdyti projektas „Atminties kultūrų dialogai ULB erdvėje“, kuriame šalia Lenkijos ir Lietuvos istorikų aktyviai dalyvauja ir Ukrainos, Baltarusijos, Rusijos bei Vokietijos istorikai. Jau pirmame šio projekto seminare Alvydas Nikžentaitis pripažįsta, kad pirmiausia apie Jerzy Giedroycą, Juliuszą Mieroszewską ir jų ULB koncepciją „Kulturoje“ pradėta kalbėti nuo 2007 m. projekte „LDK paveldo dalybos“¹ šių eilučių autoriaus².

¹ Visas projekto pavadinimas – „LDK paveldo „dalybos“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija: modernių valstybių, tautų ir etninių mažumų tapatybės istoriniuose kontekstuose“. Projekto metu išleistos knygos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“ (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 5) / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2008; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 7) / Sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius, 2009; Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 8) / Sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius, 2009; *Bumblauskas A. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius, 2010.

² Jau pirmajame programiniame projekto tekste:

Šio projekto rezultatas – 2012 m. birželio 3 d. įkuriamas Jerzy Giedroyc forumas. Lygia greta Varšuvoje, Karalių rūmuose atidaroma naujojo Lenkijos istorijos muziejaus paroda „Pod wspólnym niebem: Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań, kultur (XVI–XVIII w.)“, kurios kataloge naujai atgimsta publikuojamas šio straipsnio autoriaus tekstas apie Lietuvos ir Lenkijos istorines amnezijas³. Maža to, šį tekstą perkonstruoja ir garsiojo laikraščio „Gazeta Wyborcza“ savaitgalio numeryje išspausdina įvadiniais žodžiais pristatydamas pats Adamas Michnikas⁴. Baigiamuosius žodžius – „tokių

Bumblauskas A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva / Letuva“ distinkcijos konceptas // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Vilnius, 2008, p. 33–34. Taip pat žr.: *Bumblauskas A. Aktualiųjų ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Europa // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius, 2009, p. 17–38; *Bumblauskas A. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius, 2010, p. 279–285.

³ *Bumblauskas A. Konstytucja 3 maja a amnezja historyczna Litwy i Polski // Pod wspólnym niebem: Rzeczpospolita wielu narodów, wyznań, kultur (XVI–XVIII w.): wystawa Muzeum Historii Polski, Zamek Królewski w Warszawie, 3 V–31 VII 2012*. Warszawa, 2012, s. 75–83.

⁴ *Bumblauskas A. Polak, Litwin: dwa bratanki // Gazeta Wyborcza*. 7–8 lipca 2012, s. 32–33. „Z myślą o tym wszystkim namawiam do lektury eseju historyka litewskiego prof. Alfredasa Bumblauskasa o Konstytucji

tekstų skaitymas praturtina, apšviečia ir gerina papročius“ – suformuluotus pagal garsųjį klausimą (*Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les mœurs? – Ar mokslų ir menų pažanga pagerino žmonių papročius?*), 1750 m. užduotą Jeano Jacques'o Rousseau – priimu kaip dar vieną antikomunistinės Lenkijos apdovanojimą. Didžiuojuosi gavęs tokius apibūdinimus iš „Solidarumo“ legendos. Jie man kur kas svaresni nei viso Lietuvos polonofobų legiono, veikiančio aišku kieno naudai – „trečiojo“, – rekvaimai.

Būtent ši aplinkybė paskatino apsidairyti – šio teksto nėra „knygiškai“ prieinamo studentams ir „Lietuvos istorijos studijų“ skaitytojams, juo labiau kad per keletą metų atsirado naujų formuluočių ir įžvalgų. Todėl ir naudojamės redakcijos pasiūlymu paruošti naują publikaciją.

Teksto priešistorė

Bet apie viską nuo pradžių. Akstiną šiai problematikai aptarti davė 2006 m. lapkričio 8–10 dienomis Vilniuje vykusio konferencija „Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis“, skirta Lietuvos ir Lenkijos 15 metų diplomatinėms santykių užmezgimo minėjimui. 2007 m. gegužės

---

3 maja. *Historik z Wilna rzuca wyzwanie amnezji historycznej, która ogarnęła Litwę i Polskę. Pisze on w sposób niesamowicie wolny od zacietrzewienia i kompleksów. Odpowiada przeciw o niezwykle doniosłym wydarzeniu historycznym z dwóch perspektyw – litewskiej i polskiej. Objaśnia on nam, Polakom, naszą przeszłość widzianą z zewnątrz. I przypomina dokonania pisarzy polskich, którzy walczyli ze stereotypami. Wielką rolę odegrało tu dwóch wielkich poetów – Tomas Venclova, polonofil litewski, i Czesław Miłosz, Starolitwin i polski lituanofil. Esej Bumblauskasa pozwala zrozumieć źródła i konteksty urazów i konfliktów litewsko-polskich. Lektura takich tekstów wzbogaca, oświeca i łagodzi obyczaje.“*

2 d. Vilniuje, Seime, konferencijoje⁵, skirtoje Gegužės 3-iosios konstitucijai ir tą patį vakarą Varšuvoje Konstituciniame Tribuno-
le buvo perskaitytas naujas pranešimas⁶.
Varšuvoje jis susilaukė tokio istoriografijos
grando kaip Henrykas Samsonowiczius
superliatyvų ir vėliau buvo publikuotas
specializuotuose profesiniuose lenkų
teisininkų – Konstitucinio Teismo arba
Tribunolo – leidiniuose⁷. O Vilniuje kilo de-

---

⁵ Šioje konferencijoje pranešimus skaitė plačios geografinės erdvės istorikai, tarp kurių yra Alvydas Nikžentaitis, Andrzejus Zakrzewskis, Mathias Niendorf ir kiti. Tačiau verta paminėti ne tik istorikus, bet ir politikus, kurie susakė svarbių idėjų prieš konferenciją vykusiame iškilmingame minėjime, skirtame Konstitucijai bei Lenkijos ir Lietuvos narystės Europos Sąjungoje trečiosioms metinėms. Nestebino, kad Gegužės 3-ioji yra savastis aukščiausiems Lenkijos politikams Bogdanui Borusevičiui, Ludwikui Dornui ar Jaroslawui Kalinowskiui. Jiems solidžiai atitarė Valdas Adamkus, Česlovas Juršėnas ir Vytautas Landsbergis. Ypač svarbi pastarojo mintis, kad Konstitucija reikėtų vadinti tiek Gegužės 3-iosios Valdžios įstatymą, tiek Spalio 20-osios Tarpusavio įžadą ir Konstituciją vadinti Gegužės 3-iosios – Spalio 20-osios. Vis dėlto labiausiai stebino Europos Parlamento pirmininko Hanso Poetteringo, Vokietijos Bundestago pirmininko Norberto Lammerto, taip pat Vengrijos, Čekijos, Estijos, Latvijos parlamentų vadovų ir kitų politikų idėjos, rodančios ne formalų, o vertybinį santykį su 1791 m. konstitucija. Žr. 1791 m. Gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga / Sudarė S. Pagirienė. Vilnius, 2007.

⁶ Pranešimų tekstai lietuvių ir lenkų kalbomis skelbiami Istorinės atminties akademijos interneto puslapyje: *Bumblauskas A.* Gegužės 3-iosios konstitucija: Lietuvos ir Lenkijos užmarštys. Prieiga per internetą: <http://www.iaa.lt/repository/Geguzes%203-iosios%20Konstitucija.doc>; *Bumblauskas A.* Konstitucija 3-ego Maja a amnezja historyczna Litwy i Polski. Prieiga per internetą: <http://www.iaa.lt/repository/projektai/Konstitucija%203-ego%20Maja.doc>

⁷ *Bumblauskas A.* Konstitucija 3 maja a amnezja historyczna Litwy i Polski // Trybunał Konstytucyjny. Studia i Materiały, t. XXVI: Spotkania w Trybunale Konstytucyjnym, Z okazji obchodów Święta Narodowego Trzeciego Maja (w latach 2007, 2009, 2010). O budowie demokracji i kultury politycznej. Warszawa, 2010, s. 13–21 (tekstas publikuotas be mokslinio aparato); *idem.* Konstitucija 3 maja a amnezja historyczna

batų banga, nes pranešimo idėja tiesiogiai siejosi su Emanuelio Zingerio iškelta iniciatyva įteisinti Gegužės 3-iają kaip atmintiną dieną. Reaguojant į šias „antigegužines“ nuotaikas pranešimo tekstas buvo papildytas *Post Scriptum* ir paskelbtas Lietuvos Respublikos Seimo leidinyje, taip pat tebėra skelbiamas *Magnus Ducatus Lithuaniae* ir Istorinės atminties akademijos interneto puslapiuose⁸. Tiesa, tuose debatuose buvo kai kas ir konstruktyvaus – būtent Sauliaus Pečeliūno ir kitų parlamentarų siūlymas įteisinti ne tik Gegužės 3-iają, bet ir Spalio 20-ąją. Bene operatyviausiai ir jautriausiai į pranešimo idėją reagavo Varšuvoje pranešimą išklauses p. Mikołajus Radziwiłlas. Būtent jis ne tik inicijavo anksčiau mums mažiau žinomos organizacijos Didžiojo Seimo ainių draugija (*Stowarzyszenie Potomków Sejmu Wielkiego*) suvažiavimą kaip tik Spalio 20-ąją, bet ir suteikė garbę jame dar kartą pakartoti pranešimo idėjas. Kaip vėliau teigė dr. Marekas J. Minakowski, „pranešime pavartota „senalietuvių“ sąvoka paveikė (*poruszył*) visą buvusios Respublikos politinio elito palikuonių terpę“⁹. Visi

---

Litwy i Polski // Lex est Rex in Polonia et in Lithuania...: Tradycje prawnoustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo / Pod red. naukową A. Janiewiczza. Warszawa, 2011, s. 219–230.

⁸ *Bumblauskas A.* Gegužės 3-iosios Konstitucija: Lietuvos ir Lenkijos užmarštys // 1791 m. Gegužės 3 dienos konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga / Sudarė S. Pagirienė. Vilnius, 2007, p. 79–99. Tas pats tekstas *Magnus Ducatus Lithuaniae* interneto puslapyje. Prieiga per internetą: <http://www.mdl.lt/wp-content/upload/geguzes-3-iosios-konstitucija.pdf>. Istorinės atminties akademijos interneto puslapyje *Post Scriptum* yra skelbiamas atskirai šalia pagrindinio pranešimo teksto. Prieiga per internetą: <http://www.iaa.lt/lt/main/naujienos?id=17585>

⁹ Žr. *Minakowski M. J.* Gdzie się podziali starolituini? (Lietuvos Respublikos Seime konferencijoje 2008 10 20 skaityto pranešimo rankraštis).

sutikę su išdėstytomis idėjomis ir pritarę „senalietuvių“ egzistavimui. Ši sąvoka apibūdinanti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (LDK) piliečius, kurie nepritarę Respublikos tautų dalyboms pagal kalbinius kriterijus, o terminą „Lenkija“ vartoję kaip sinonimą daugiakalbei ir daugiakultūrei Respublikai apibrėžti. Jos klasikinis pavyzdys ir buvęs Adomas Mickevičius.

Šie žodžiai būtų likę tik komplimentais, bet Didžiojo Seimo palikuonių „lietuviškoji“ dalis buvo pirmieji, kurie atsiliepė į Lietuvos Respublikos Seimo priimtus sprendimus¹⁰. Jie atvyko į pirmąją Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio įžado priėmimo proga surengtą konferenciją „1791 m. spalio 20 d. Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio įžado istorinė reikšmė ir aktualumas“. Joje dalyvavo LDK aristokratijos palikuonys: jau kelintą kartą į Lietuvą atvykstantis Mikołajus Radziwiłlas, taip pat garsių, visiems istorikams žinomų giminių ainiai: Stanisławas Czartoryskis, Michałas Czetwertyński, Wojciechas Sołtanas, Zofia Piłsudska-Halpern, Danuta Piłsudska-Pękalska ir kiti. Konferencijoje vėl buvo pakartotos pranešimo idėjos, tiesa, susiejus jas su LDK aristokratijos kaip „gyvojo paveldo“ susigrąžinimo idėja. Pranešimus dar skaitė dr. Eligijus Raila, o iš svečių – Andrzejus Iwickis ir minėtas dr. Marekas Jerzys Minakowski, kuris gražiai ir naujai lietuvio ausiai pasakė: „Senalietuvių’ yra visur – Lenkijoje, Belgijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Australijoje, ant

---

¹⁰ Po aštuonių atidėjimų 2008 m. gegužės 13 d. buvo priimtas sprendimas laikyti Gegužės 3-iają ir Spalio 20-ąją atmintinomis dienomis. Žr. Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymo 1 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas. 2008 m. gegužės 13 d. Nr. X-1537 // Valstybės žinios. 2008, gegužės 31, Nr. 62-2335.

altorių ir knygų viršelių, jų yra Vilniuje ir konkrečiai šioje salėje.“

Mūsų pranešimas 2008 m. spalio 20 d. perpasakotas plačiam visuomenei prienamame Lietuvos naujienų portale www.delfi.lt¹¹, ir nors nieko labai naujo nebuvo pasakyta, vėl kilo įvairiausių vertinimų.

O toliau įvyko pauzė, nulemta ir politinių permainų – tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje, tiek Ukrainoje, nulemta ir 2010 m. balandžio 10 d. Smolensko katastrofos. Ir štai po ketverių metų pertraukos paaiškėjo, kad minėtos idėjos nenustojo savo aktualumo. Kadangi per tą laiką plėtėjo ir mūsų argumentacijos laukas, polemiskiausias vietas pildome, o mažiau problemiškas praleidžiame.

Užmarščių mazgas: Gegužės 3-iosios konstitucija ir jos istorinė reikšmė

Tačiau pirmiausia – apie istorinę Konstitucijos reikšmę, kurią pagrindė Lenkijos istoriografija, o pastaruoju metu prie jos jungiasi ir Lietuvos. Apibendriname žymaus lenkų istoriko H. Samsonowicziaus¹² mintimis. Anot jo, XVIII a. pabaigoje atsirado trys garsūs kūriniai, kilę iš europinės civilizacijos: Jungtinių Valstijų Nepriklausomybės deklaracija, Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija Prancūzijoje bei Gegužės 3-iosios konstitucija Abiejų Tautų Respublikoje. Tai

¹¹ *Digrytė E. A.* Bumblauskas: kova dėl Vilniaus buvo pilietinis konfliktas. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=18950675&categoryID=7&ndate=1224450000>

¹² *Samsonowicz H.* Wkład Europy Środkowo-Wschodniej do cywilizacji europejskiej // Lithuania, Nr. 2 (11)–3(12). Warszawa, 1994, p. 30. Teksto vertimas: *Samsonowicz H.* Vidurio ir Rytų Europos indėlis į Europos civilizaciją // Lietuvos rytas. Rytai Vakarai. 1994, spalio 15, Nr. 214, p. 13–14.

trys dokumentai, atsiradę Lenkijos ir Lietuvos Valstybės (LLV), o ir visos Vidurio Rytų Europos nuosmukio metu. Vidurio Rytų Europa išnyko XIX a., tačiau visos šio regiono šalys (gal labiausiai Lenkija) egzistavo Europos sąmonėje kaip kovos dėl aukštesniųjų idealų simbolis. Tai mums paliko didžioji romantinė literatūra. Šūkis Paryžiaus gatvėse, turėjęs reikšti kovą už teisingumą ir tautų laisvę, skambėjo „*Vive la Pologne!*“ Tai puikiausias idėjos vaidmens pavyzdys, kartu tai, H. Samsonowicziaus manymu, mūsiškės jaunosios Europos indėlis į europinę civilizaciją.

Šiandien ir Lietuvos istorikams¹³ jau aišku, kad vykdomomis reformomis buvo siekiama stiprinti valstybę, formuojama nebe bajorų, o moderni pilietinė tauta, kuriama konstitucinės monarchijos santvarka. Šia prasme ši konstitucija lygiavosi į Anglijos prieš 100 m. įvestą santvarką, tik neįformintą rašytinėje konstitucijoje, ir tiesiogiai rėmėsi revoliucine Prancūzijos mintimi: pirmieji konstitucijos apmatai parašyti pagal 1789 m. priimtą Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją. Ir nors Gegužės 3-iosios konstitucija buvo priimta vėliau nei JAV 1787 m. konstitucija, ji vis dėlto keliais mėnesiais aplenkė Prancūzijos konstituciją ir tapo pirmąja Europoje rašytine konstitucija. Be abejo, Gegužės 3-iosios konstitucija radikalumu toli gražu neprilygo Prancūzijos revoliucijos dokumentams, tačiau būtent ją reikėtų laikyti riba tarp senosios Lenkijos ir Lietuvos bajoriškosios santvarkos ir modernųjų laikų.

¹³ Žr., pavyzdžiui, naujausias sintezes: *Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A.* Lietuvos istorija iki 1795 metų. Vilnius, 2000, p. 351–353; *Kiaupa Z.* Lietuvos valstybės istorija. Vilnius, 2004, p. 135–136.

Šiandien ir Lietuvos istorikai priduria – Konstitucijos likimas buvo tragiškas: kadangi konstitucija laidojo senąją Lenkijos ir Lietuvos santvarką, susibūrė tie, prieš kuriuos ji buvo tiesiogiai nukreipta – tai vidinė aristokratinė opozicija ir Rusijos valdovė Jekaterina II. Būtent ji traktavo reformas kaip „jakobinizmą“, susikvietė į Peterburgą visus aršiausius reformų priešininkus ir čia subrandino Targovicos konfederacijos idėją. Konfederatams į pagalbą buvo išsiųsta 40 tūkst. Rusijos kariuomenė, kuri 1792 m. kare įveikė LLV pasipriešinimą, o 1793 m. sausio 23 d. Rusija kartu su Prūsija įvykdė antrąjį LLV padalijimą. Panašius bolševikų scenarijus Lietuva patyrė ir 1918, ir 1940 m. Šiandien ir Lietuvos istorikai supranta, kad būtent dėl Gardino seimo nutarimų 1794 m. kovą Lenkijoje prasidėjo sukilimas, kuriam vadovavo iš LDK kilęs ir kovose dėl JAV nepriklausomybės pasižymėjęs generolas Tadas Kosciuška. Sukilimas pralaimėjo – būtent tą dieną prasidėjo Lietuvos ir Lenkijos nelaimių ir priespaudos šimtmetis. Juk tuoj pralaimėjo ir visa valstybė – ją 1795 m. galutinai pasidalijo Rusija, Austrija ir Prūsija.

Taigi, apibendrinkime. Tradicijoje nesame vien autokratijos (monarchinės, oligarchinės ar bajoriškosios prasme) istorijos regionas, priešingai – buvome Europos kovos už demokratiją, konstitucingumą ir laisvę regionas, tuo metu apsuptas ir sunaikintas despotinių ir absoliutinių režimų. Kad Lenkija ir Lietuva yra sala šių režimų jūroje, suprato Stanislawas Augustas Poniatowski 1791 m. vasarą Prancūzijos Steigiamajam Susirinkimui rašęs, kad, be Prancūzijos, „<...> yra dar viena tauta Europoje“. Kad esame laisvės bastionas,

įrodėme sukilimais, lenkišku (ir lietuvišku), o tiksliausiai – vilnietišku Adomo Mickevičiaus ir Juliuszo Słowackio mesianizmu, J. Piłsudskio ir lenkų legionierių bei lietuvių savanorių kova su bolševizmu, ilgiausiu karu po Antrojo pasaulinio karo – Lietuvos partizanų kova su Sovietų Sąjunga, lenkų Solidarumu, išklabinusiu komunizmo stovyklą, ir lietuvių Sąjūdžiu, išvedusiu Lietuvą pirmąją iš komunizmo citadelės.

Lietuvių istorinės atminties modelis: ilgas Lietuvos kelias prie Konstitucijos

Gegužės 3-iosios konstitucijos kelias į lietuvių savimonę buvo nelengvas. Vadovėliuose ši konstitucija dar visai neseniai vertinta net kaip pražūtingas Lietuvai sumanymas. Nesigilinant į konstitucijos turinį, buvo labiausiai priekaištaujama dėl to, kad konstitucijoje nebeminima Lietuva, o kuriama unitarinė valstybė ir naikinamas Liublino unijos įtvirtintas Abiejų Tautų Respublikos dualizmas. Vadinas, neva už Lietuvos vardą kovoję konstitucijos priešininkai ir Jekaterinos II favoritai lietuvių istorikams tapo Lietuvos patriotais.

Kyla klausimas, kodėl už konstituciją pasisakė platūs Lietuvos visuomenės sluoksniai (iš 34 pavietų seimelių tik 3 – prieš), kodėl ji buvo išversta į lietuvių kalbą (tai pirmas politinis dokumentas lietuvių kalba), kodėl konstitucijai prisiekė bene vieninteliai to meto lietuviškojo žodžio puoselėtojai ir politinės lietuvių raštijos pradininkai Antanas Klementas ir Dionizas Poška, kodėl A. Klementas lietuviškomis eilėmis, o kunigas Mykolas Pranciškus Karpavičius ne tik lenkiškais, bet ir lietuviškais pamokslais

kvietė 1794 m. į sukilimą, ginantį konstituciją? Atrodo, kad visa lietuvių „patriotinė“ tradicija ir A. Klementą, ir D. Pošką, ir M. P. Karpavičių statė į vieną gretą su targovitėnais, nesiaiškinti, kaip ir kodėl jie atsidūrė priešingose barikadų pusėse. Tačiau iš kur toks lietuviškas „patriotizmas“, kuris susitapatina ne su 1794 m. sukilėliais, o su jų pakartais išdavikais targovitėnais – Vilniaus vyskupu Ignotu Jokūbu Masalskiu, Livonijos vyskupu Juozapu Kazimieru Kosakovskiu, LDK etmonu Simonu Kosakovskiu?

Atsakysime – iš istorinės raidos modelio nulemtos rezignacijos. Juk tautinio atgimimo šaukliams ir patriarchams Simonui Daukantui ir Jonui Basanavičiui Lietuvos nuosmukis buvo prasidėjęs nuo 1387 m. Lietuvos krikšto (polonizacijos pradžia!), o tautinio atgimimo dainiui Maironiui „užmirimas“ prasideda ne su Lietuvos krikštu, o su Vytauto mirtimi 1430 m. (Lietuvos didvalstybės saulėlydis), o dar tiksliau – su paskutinio Gediminaičio Žygimanto Augusto mirtimi, po kurios prasideda „Lietuvos užmirimas“. Jame viskas sudėliojama pagal monarchus, tačiau ir vėliau kažkaip keistai lieka nenumirę „lietuvių rašliavos“ autoriai (kuriems skiriama beveik tiek pat vietos, kiek „Lietuvos užmirimo“ skyriui). Antra vertus, „Tėvynės mylėtojais“ laikomi Gegužės 3-iosios kūrėjai ir smerkiami tie, kuriems nepatiko „ukininkų palengvinimas ir didžiunų valios sumažinimas“¹⁴. Tai tarsi yra „Lenkų“ atsibudimas, tačiau Gegužės 3-iąją ginanti ir „Juozo Poniatauskio bei Kosciuškos rikiuojama kariuomenė“ yra „Lenkų ir Lietuvių“, Rusai dalijasi „Lenki-

ją“, bet Kosciuškos „pasikėlimas išsiplatino po visus Lenkus ir Lietuvius“! Mūsų mylimas Maironis taip ir nepaaiškina, ką jis čia turi galvoje, juo labiau kad visiems poveikį padarė bendriausias Maironio teiginys apie „penkis amžius nakties be aušros“. Į toki teiginį galėjo tilpti tik Vytautas Didysis ir J. Basanavičius.

Taigi, Lietuva kažkuriuo iš šių momentų „užmigo“, pramiegojo XVII–XVIII a. istoriją (su Vilniaus baroku, universitetu ir kartu su Gegužės 3-iosios konstitucija), todėl ją ir reikėjo „atbudinti“ XIX a. Tad pagrindinis lietuvių istorinės atminties paradoksas ir yra „pramiegotas“ Vilnius – jei miegojome, kas jį pastatė, o jei norime savintis, tai gal nemiegojome? O gal nemiegojome, o tiktai pradėjome kalbėti lenkiškai, bet tai savaime nereiškė „užmigimo“. Juk apie tai iš esmės kalba tuo pačiu metu (1908 m.) kaip ir Maironis ar J. Basanavičius veikalą „Lietuvos atgimimas“ išleidęs Mykolas Romeris¹⁵. Tai įvyksta dveji metai po Maironio „Lietuvos istorijos“ ir ketveri metai prieš J. Basanavičiaus „Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra“¹⁶. M. Romerio studijoje Lietuva atgimsta ne nuo lenkų nulemtu „užmirimo“, o nuo Rusijos spaudos. Visur teigdamas bajorų (LDK elitinės bajoriškos, krikščioniškos ir lenkakalbės kultūros) ir valstiečių („pusiau pagoniškos, pusiau krikščioniškos“) kultūrų sintezės idėją, kartu teigė, kad visa LDK istorija yra vertybė. Nelaimių pradžia yra ne 1387, 1569 ar 1791 m., o – 1795-ieji. Manytume, kad būtent šioje projekcijoje reikia

¹⁵ Römer M. Litwa: studium o odrodzeniu narodu litewskiego. Lwów, 1908.

¹⁶ Basanavičius J. Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra. Vilnius, 1912.

¹⁴ Maironis. Lietuvos istorija..., 1906, p. 208–209.

matyti anksčiau kitaip – teigiamai – vertinusių unijas su Lenkija Antaną Baranauską, taip pat vėlesnį LDK atgaivinimo idėjos šalininką kunigą Antaną Viskantą, siekusių sutaisyti „senalietuvių“ ir „jaunalietuvių“ sąjūdžius¹⁷. Nesusitaikė ir pralaimėjo: perfrazuojant M. Romerio sampratą, krikščioniškoji bajoriškoji tradicija pralaimėjo „pagoniškajai žemtraukiškai rikiuotei“. Paimkime iš šios formulės tam tikrą spekuliatyvų elementą ir pamatysime: ginče dėl Vilniaus pralaimėjo tiek senalietuviai, tiek jaunalietuviai. Vilnius atiteko jaunalenkiškai endecijai, o ši Vilnių iš LDK sostinės pavertė Lenkijos provincijos miestu.

Atsakymui buvo apsisprendę ir didelė dalis lietuvių tautinio atgimimo atstovų – „miegojome“. Regis, 1907 m. Antanas Smetona M. Romeriui pasakė, kad „mums Adomo Mickevičiaus sanklodos lietuvių nereikia“¹⁸, tai esanti – kaip pakartojo daug vėlesnių radikalų – „nudžiūvusi tautos šaka“. Štai kodėl XVII–XVIII a. istorija tapo svetima, o jeigu kas ir artimas – tai XVIII a. pabaigos konstitucijos priešininkai. Taigi netikėtai net minėtoms Maironio mintims, tarsi dar gerai „neatsibudus“, Konstitucijos priešininkai virto patriotais, gynusiais Lietuvos valstybingumo likučius.

Būtent Maironio „Lietuvos istorijos“ versija per Alekną nuėjo iki Adolfo Šapokos ir tapo tiek šiandien akademiinių Lietuvos

istorijos tyrimų programos, tiek prieštaringu XVII–XVIII a. istorijos vertinimų pagrindu. A. Šapoka ne tik pabandė, kaip ir S. Daukantas bei Maironis, Lietuvos istorijos kreivę pratęsti iki Gediminaičių dinastijos pabaigos, bet net matyti kartu su Ivanu Lapo LDK ir po Liublino unijos, tačiau ilgai abejojo Gegužės 3-iosios konstitucija, ir tik išėivijoje sugalvojo, kad Lietuva 1791 m. Spalio 20-ąją gavo daugiau nei Liublino unijoje¹⁹. Ir nors A. Šapoka išėivijoje koregavo savo pažiūras – Konstitucija neužkirto kelio savarankiškam Lietuvos organizmui²⁰, jo balsas jau nebuvo girdimas. Juk jau buvo susiformavęs etnonacionalistinis tautininkiškas naratyvas, kurį galima pavadinti „Smetonos šmėkla“ ir kurio trumpa formulė būtų tokia: „pagonišką lietuvybės imperiją sunaikino krikščionybę atnešę lenkai, primetę Lietuvai lenkų kalbą“. Tai – vienas sakiny su dviem faktais ir trimis klaidomis!

- Pirma klaida: būta pagoniškos imperijos, bet nebūta lietuvybės imperijos.
- Antra klaida: priėmę krikštą lietuviai pradėjo ne lenkėti, o rusėti ir ne lenkiškai

¹⁹ Prieštaringos yra šiuo požiūriu Adolfo Šapokos idėjos. Viena vertus, jis labai sureikšmino Konstitucijoje Lietuvos vardo nepaminėjimą ir klaidingai teigė, kad Lietuvos bajorija „gegužės 3 d. konstituciją, spalio 20 d. įstatymą ir bendrųjų komisijų įkūrimą sutiko vis dėlto nepalankiai“ (*Šapoka A. Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos. Kaunas, 1938, p. 302*). Antra vertus, ten pat jis pripažino, kad „Konstitucija savarankiškai Lietuvos organizacijai kelio neužkirto, jos *expressis verbis* nepaneigė“ (ten pat, p. 295.). Šią idėją dar išplėtojo vėlesniame tekste, kuriame sureikšmino 1791 m. spalio 20-osios dokumentą ir teigė, kad „Lietuvos atstovai pasiekė tai, ko buvo Lietuva siekusi per 200 su viršum bendrojo su Lenkija sugyvenimo metu“ (*Šapoka A. Didysis Varšuvos reformų seimas // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1954, t. 4, p. 515*).

²⁰ Apie A. Šapokos koncepcijos prieštaravimus *Jurgaitis R., Šmigelskytė-Stukienė R. Ketverių metų Seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose // Adolfas Šapoka. Raštai, t. 2: Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos, p. 29–36.*

¹⁷ Žr. *Lopata R. Antanas Viskantas ir bandymas atkurti LDK // Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 7. Vilnius, 1994, p. 331–340.*

¹⁸ Žr. *Miknys R. Historiografia litewska wobec problemów narodowościowych w pierwszej połowie XX w. // Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku. Historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 roku / Pod red. K. Buchowskiego i W. Śleszczyńskiego. Białystok, 2003.*

kurti Lietuvos Metriką, metraščius ir Statutus, o gudiškai arba rusėniškai.

- Trečia klaida: lenkų kalbą priėmėme ne prievarta, o patys Seimo sprendimu 1697 m. ir – ne lietuvių kalbos (nes išvystyto raštijos modelio nebūta – Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo ir kitų pastangos yra pavadintos „šauksmais tyruose“), o gudų / rusėnų kalbos sąskaita.

Nacionalistinio naratyvo atžvilgiu galėtume pridurti – bent jau istoriškai jis yra neišvengiamas, o liberaliu pavidalu egzistuos dar ilgai. Tačiau dažnai jis yra gimęs esant tam tikram ribotam (bent jau žiūrint iš šios dienos taško) istorijos žinojimo lygiui. Todėl dažnas jų variantas yra toli nuo istorinės tiesos, politiškai pasenęs ir nenaudingas, o estetiškai – skurdus. Taip yra tiek su lenkišku dmovskiniu, tiek su lietuvišku smetonišku nacionalizmo modeliais, kuriuos ir vadiname etnonacionalistiniais.

Sovietmetis apskritai nespėdė šių klausimų – priešingai, tautinio atgimimo antilenkiškumas buvo priimtinas, kaip priimtinas ir bet koks antikatalikiškumas ir antivakarietiškumas praėityje, o Gegužės 3-iosios konstitucija, kaip sakė Juozas Žiugžda, sukurta „sulenkęjusios feodalų klasės“, panaikino Lietuvos valstybingumo liekanas²¹. Reikėjo palaukti Tomo Venclovos, kuris, jau emigravęs 1977 m. iš komunistinės Lietuvos, susirašinėdamas su Czesławu Miłoszu, teigė būtinumą peržiūrėti lenkų ir lietuvių santykių vertinimus ir bene pirmasis pradėjo sklaidyti senus lietuvių istorinės sąmonės mitus ir stereotipus

²¹ Lietuvos TSR istorija, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų / Vyr. red. J. Žiugžda. Vilnius, 1957, p. 346.

apie negatyvų lenkų civilizacijos vaidmenį Lietuvos istorijoje²².

Lietuvių istoriografija po 1990 m. daug padarė iš naujo įvertindama lietuvių lenkų kalbą bajoriją kaip LDK tradicijų tęsėją²³. Vis dėlto šios koncepcijos, lokalinės laike – skirtos XIX a. istorijai, nekėlė tikslo koreguoti esamų Lietuvos istorijos sintetinių modelių. Tad lenkų kalbos ir kultūros „svetimumo“ Lietuvai tezė iki galo nebuvo išjudinta. Todėl reikia pabrėžti lietuvių istoriografijoje novatorišką Edvardo Gudavičiaus²⁴ civilizacinę Lietuvos istorijos koncepciją, nuvainikavusią senąsias „aukso amžiaus“ XIII–XV a. pagoniškuosiuose ar Vytauto laikuose sampratas ir suformulavusią bazinio LDK kultūros europėizacijos proceso XV–XVI a. koncepciją. Lietuvos polonizacijos priežastis buvo ne

²² 1978 m. Tomo Venclovos ir Czeslawo Miłoszo laišakai vienas kitam publikacijoje pavadinti „Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma“, žr. *Venclova T.* Vilties formos: eseistika ir publicistika. Vilnius, 1991, p. 171–205. Plg. *Venclova T.* Prarasto orumo beiškant // Kultūros barai, 1997, Nr. 8/9, p. 3–8.

²³ *Berenis V.* Problem dziedziectwa kulturowego Wielkiego Księstwa Litewskiego w ideologii litewskiego ruchu narodowego w XIX i na początku XX wieku // Europa nie prowincjonalna / Pod red. K. Jasiewiczza. Warszawa–Londyn, 1999; *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Nuo amžių slenkščio. Naujausia Lietuvos XIX amžiaus istoriografija. Kaunas, 2001; *Kasperavičius A.* Dziedziectwo Rzeczypospolitej w ideologii litewskiego ruchu narodowego końca XIX – początku XX wieku i niepodleglej Litwy międzywojennej // *Po lacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur, cz. 3* / Pod. red. R. Wapińskiego. Gdańsk, 2002; *Aleksandra-vičius E., Kulakauskas A.* Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva. Vilnius, 2003; *Miknys R.* Historiografia litewska wobec problemów narodowościowych w pierwszej połowie XX w. // *Historycy polscy, litewscy i białoruscy wobec problemów XX wieku. Historiografia polska, litewska i białoruska po 1989 roku* / Pod red. K. Buchowskiego i W. Śleszczyńskiego. Białystok, 2003.

²⁴ Žr. konceptualiausių E. Gudavičiaus tekstų rinkinį: *Gudavičius E.* Lietuvos europėjimo keliais: Istorinės studijos. Sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas. Vilnius, 2002.

jos krikštas, o vėlyvas krikštas. Lenkija geopolitiškai buvo vienintelis šansas Lietuvai išlikti ir vienintelis kelias į Vakarų Europos civilizaciją. Lenkų civilizacijos įtaka reikėsi įvairiomis formomis: bažnytinėmis organizacijomis, studijomis Krokovoje, administracinės sistemos perėmimu, valakų reforma. Lenkija buvo Lietuvos „mokytoja“. Lietuvos nelaimė buvo ta, kad ji neturėjo laiko ir galimybių prasiskverbti giliau į Europą, ir europeizacija dažnai baigdavosi polonizacija. Polonizacijos procesas apėmė plačius kultūrinio ir politinio LDK elito sluoksnius. Tačiau ilgai dar išliko tų pačių elitų lietuviška savimonė, patirdama vis didesnę eroziją besiformuojant Abiejų Tautų Respublikos savimonei.

E. Gudavičiaus koncepcija atvėrė kelią į Lietuvos istoriją sugražinti XVII–XVIII a. istoriją ir ją traktuoti ne tik kaip valstybingumo nuosmukio istoriją, bet ir kaip civilizacinės pažangos istoriją, o kartu padėti pagrindus lenkakalbę bajoriją laikyti integralia Lietuvos istorijos dalimi. Taip atsivėrė kelias lietuvių istoriografijai į Gegužės 3-iosios konstituciją. 1992 m. santūriai, tačiau nenuneigdamas nei Gegužės 3-iosios konstitucijos, nei „Abiejų Tautų savitarpio įsipareigojimo“ istorinės reikšmės, pradėjo kalbėti Leonas Mulevičius²⁵. Tačiau lūžis buvo ne lietuvių, o lenkų istoriko Juliuszo Bardacho darbai, grindžiantys teiginį, kad

²⁵ Mulevičius L. Lietuvos savarankiškumas ir Abiejų tautų savitarpio garantijos įstatymas // Lituanistica. 1992, Nr. 4 (12), p. 70–78; Tiesa, dar 1978 m. J. Tumelis pateikė Gegužės 3-iosios konstitucijos vieno laiko vertimo į lietuvių kalbą publikaciją, tačiau šis tyrinėtojas nesvarstė Konstitucijos santykio su Lietuva problemiško vertinimo lietuviškoje istoriografinėje tradicijoje. Žr. Tumelis J. Gegužės Trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas // Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai. Vilnius, 1978, p. 90–132.

Gegužės 3-iosios papildymas „Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimus“ rodo Lietuvos visuomenės istorinį subjektiškumą, be kurio negalima paaiškinti naujosios 1918 m. lietuvių valstybingumo idėjos.

Lenkų istorinės atminties modelis: ilgas Lenkijos kelias prie Lietuvos

Senoji lenkų istoriografija daug ir gražiai kalbėjo apie Jogailos ir Jadvygos vedybas kaip „šventą šliūbą“, perkeldami šią sampratą ir į Lenkijos ir Lietuvos unijų sampratą. Tačiau jeigu taip, tai kur iš XV–XVIII a. istorijos XIX–XX a. minty dingsta antrasis santuokos partneris? Liko tik kraitis? Lietuviai yra labai jautrūs šiai temai.

Juk tik Liubline 1569 m. buvo sudaryta reali unija, sukūrusi Abiejų Tautų Respubliką, taigi nepanaikinusi LDK savarankiškumo, nors dar XVIII a. LDK ir Karūna buvo vaizduojamos Karalių pilyje Varšuvoje kaip savarankiškos ir atskiros valstybės, o to meto šaltiniai ATR vadina „*un état confédéré*“, vis dėlto XIX–XX a. Abiejų Tautų Respublika virto Lenkijos Respublika. Manytume, kad tai ir yra pagrindinis lenkų istorinės atminties paradoksas – „broliai litwinai“ yra unijos partneriai, bet, kai reikia kalbėti apie Abiejų Tautų Respubliką, jie kalba apie „pirmąją Lenkijos Respubliką“. Iki pat šiandien yra įprasta apie laikotarpį iki Liublino unijos sakyti – „*Polska Jagiellonów*“, o po Liublino unijos – „*Rzeczpospolita Polska*“²⁶.

²⁶ Pavyzdžiui, *Ilustrowany atlas Polski: nasza ojczyzna, mapy, informacje, krajobrazy*. Warszawa, 2002, s. 74–77. Nors pripažįstama, kad Lenkiją ir Lietuvą iki 1569 m. sieja tik personalinė unija, žemėlapis vadinamas „Jogailaičių Lenkija“ – „*Polska Jagiellonów*“, o 1569–1795 m. skirtime žemėlapyje Lenkijos ir Lietuvos valstybė vadinama tiesiog „*Rzeczpospolita Polska*“.

Panašiai iškalbingos yra Lenkijos ploto pulsavimo istorijoje kartoschemos, iki šiandien²⁷ perspausdinamos įvairiuose atlasuose. Ten Lenkija keturiose pozicijose (XIV–XV a., XVI a., XVII a., XVIII a.) yra pavaizduota kartu su LDK, visa tai pavadinant „Respublika“. Galima tai aiškinti švelniu Lietuvos vardo ignoravimu, nes nėra ir Lenkijos pavadinimo. Tačiau ir tokiu atveju pirmoje kartoschemoje yra faktinė klaida – XIV–XV a. buvo ne „Respublika“, o tik personalinė unija. Tačiau daug svarbesnė kita problema. XX a. tarpukario laikotarpiu Lenkija yra pavaizduota su pavadinimu „antroji Respublika“. Taip pat be Lenkijos vardo. Vadinasi, interpretacija prašosi pati savaime: XV–XVIII a. „pirmoji Respublika“ – tai taip pat „Lenkijos Respublika“ (o ne Abiejų Tautų). Ši klaida yra labai paplitusi. Taigi, skyrėsi tik sampratos, nuo kada Lietuva nebėra istorinis subjektas – nuo 1385 m. Krėvos akto ar nuo 1569 m. Liublino unijos.

Šiandien žinome, kad tuos dalykus akademiškai į formulę suvedė Aleksandras Brückneris²⁸ – viskas, kas Lietuvoje yra civilizacija, yra lenkų civilizacija, o politiškai – Romanas Dmowski ir jo „endecija“. Endekų poziciją priminė Cz. Miłoszas:

²⁷ Net naujausiuose leidiniuose, pavyzdžiui: Historia: Atlas świata. Warszawa, 2011, s. 194: „Polska w zmiennych granicach (X–XX wieku)“.

²⁸ Iškalingiausias tekstas: *Brückner A.* Polacy a Litwiny. Język i literatura // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Krakow, 1914, s. 343–392. Žr. taip pat: *Brückner A.* Wpływ polskie na Litwie i w Słowianszczyźnie wschodniej // Polska w kulturze powszechniej. Krakow, 1918, t. 1, p. 153–166; *Brückner A.* Promieniowanie kultury polskiej na kraje sąsiednie // Kultura staropolska. Krakow, 1932, s. 705–726 (abu pastarieji tekstai perspausdinti: *Brückner A.* Kultura, pismienictwo, folklor. Warszawa, 1974); *Brückner A.* Dzieje kultury polskiej. Krakow, 1931, t. 1, s. 641–649; t. 2, s. 368–372, 653–656.

„Reikia tiesiog atimti iš lietuvių Vilnių, ir baigtos šnektos“²⁹, endekams Vilnius buvo ne LDK sostinė, o „kresai“. Dabar žinome, kad R. Dmowskio oponentas Józefas Piłsudskis, siūlęs federalizmo koncepciją ir 1919 m. išvijęs bolševikus iš Vilniaus, kreipėsi „į buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus“, kad su lenkų kariuomene „neša visiems jums laisvę ir nepriklausomybę“³⁰. Taip R. Dmowski būtų nepasakęs. Kaip parodė naujausi Andrzejaus Nowako tyrimai, J. Piłsudskis iki paskutinės sekundės nenorėjo karo su Lietuva. Kaip iš lietuvių pusės atkreipė dėmesį T. Venclova, federalizmo ar Hymanso projekto šalininkų būta ir Lietuvoje³¹. Šie reikalavo iš J. Piłsudskio garantijų, kad nenugalės lenkų endecija. J. Piłsudskis to nesiemė, derybos sužlugę, endecija nugalėjo tiek lenkų, tiek lietuvių pusėje. Dramatiški ir gaudūs siužetai, juo labiau kad čia būta ir bolševikų faktoriaus. 1920 m. jaunoji Lietuva žada praleisti Michailą Tuchačevskį kare su Lenkija. Lietuvių etnonacionalizmui šis rodėsi mažiau pavojingas nei R. Dmowski ar J. Piłsudskis!

„Federalistų“ kryptis suformavo ir istoriografiją (Oskaras Haleckis, Janas Józefas Adamus ir kiti)³². Jie matė LDK istorinį

²⁹ Cit. pagal: *Degutienė E.* Lenkijoje apie Lietuvą: santarvės link. Vilnius, 2004, p. 163.

³⁰ Odezwa do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego (Wilno, 22 kwietnia 1919 r.) // *Piłsudski J.* Myśli, mowy i rozkazy. Warszawa, 1989, s. 86–87. Taip pat prieiga per internetą: http://www.abcn.net.pl/artukul.php?art_id=1099&token=

³¹ 1921 m. Hymanso projekto (Vilniaus ir Kauno kantonų) šalininkai Ernestas Galvanauskas, Oskaras Milašius, Vaclovas Sidzikauskas, Tomas Naruševičius lietuvių spaudoje buvo išplūsti kaip norintys parduoti lenkams Lietuvą. Žr. *Venclova T.* Prarasto orumo beiėškant // Kultūros barai, 1997, Nr. 8/9, p. 7–8.

³² Apie federalistinę kryptį istoriografijoje žr. *Bardach J.* Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w. Warszawa, 1970, s. 11–16.

subjektiškumą ir po Liublino unijos, tačiau tik iki 1791-ųjų. Tai yra pakartojęs net iš federalistų kilęs Cz. Miłoszas³³. Tačiau ir federalizmo koncepcijas, tiek politines, tiek historiografines, jau seniai (1974) garsiojoje „Kulturoje“ yra sukritikavęs Juliuszas Mieroszewski: „Negalime laikytis pozicijos, kad kiekviena didžiarusiška programa yra imperializmas, o lenkų rytų programa – ne imperializmas, o tik pakili „Jogailaičių idėja“. Kitais žodžiais, galime reikalauti Rusijos atsisakyti imperializmo tik su ta sąlyga, kad mes patys visiems laikams išsižadėsime savo tradicinio istorinio imperializmo, jo visų formų ir apraiškų. „Jogailaičių idėja“ tik mums neturi nieko bendra su imperializmu. Tačiau lietuviams, ukrainiečiams ir baltarusiams tai yra gryniausia lenkų tradicinio imperializmo forma. Abiejų Tautų Respublika užsibaigė visišku lietuvių bajorijos sulenkinimu ir karščiausias meilės Lietuvai prisipažinimas („Tėvyne Lietuva, tu man brangesnė už sveikatą...“) buvo parašytas lenkiškai. Lenkas negali net įsivaizduoti tokio dalyko. Ar galima įsivaizduoti Slovakiją, rašančių tik rusiškai?“³⁴ Nors dažnas lenkas laiko save J. Giedroyco mokiniumi, šiandien

³³ *Milosz Cz.* Tėvynės ieškojimas. Vilnius, 1995, p. 28: „Lenkija pamažu absorbuoja Didžiąją Kunigaikštystę, kol Gegužės 3-osios konstitucija panaikino jos atskirumą. Iš jo beliko tik „esu lenkas, bet lietuvis.“

³⁴ *Mieroszewski J.* Rosyjski „kompleks Polski“ i obszar ULB // *Kultura*. Nr. 9 (324), 1974 (perleista: *Mieroszewski J.* Final klasycznej Europy. Lublin, 1997, s. 352–361). Prieiga per internetą: http://www.abcnet.com.pl/pl/artukul.php?art_id=1184&token.

Ta pati J. Giedroyco mintis: „Polacy nie zdają sobie sprawy z tego, że koncepcja jagiellońska jest odbierana przez naszych sąsiadów jako imperialna. Musimy się z tym liczyć. Jeśli chcemy mieć z tymi krajami normalne stosunki, musimy traktować je jako równorzędnych partnerów.“ Žr. *Sto lat polskiego losu: z Jerzym Giedroyciem rozmawia Krzysztof Masłoń // Plus Minus*. 53/1999. Warszawa, 31 grudnia 1999. Prieiga per internetą: <http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje21/text18p.htm>

pripažįstama, kad jo koncepcijos Lenkijoje nėra iki galo permąstytos³⁵.

Štai todėl suprantama, kodėl net 1999 m. J. Giedroycas teigė „daug kartų „Kulturoje“ esame pabrėžę, kad Lenkiją vis dar valdo du karstai <...> Piłsudskio ir Dmowskio“³⁶. Lietuviai natūraliai neskiria šių „karstų“ todėl, kad praktikoje Vilniaus atžvilgiu jie nelabai skyrėsi. Ir vis dėlto Vilnių „kresais“ pavertė ne pilsudskininkai, o endecija. Antra vertus, šie karstai dažnai neskiriami ir Lenkijoje. Vis dėlto manytume, kad būtent endekinę poziciją atspindi elito nuotaikos – Lietuva Lenkijai „girnapsūs po kojom“ („kula pod nogami“). Pasenusių, naftalinu dvelkiančių stereotipų galima atrasti ir kasdienybės lygmeniu – kad ir Žalgirio tematykoje, kur lenkai kartoja, tiesmukai tariant, kvailystes iš Jano Długoszo ir Henryko Sienkiewicziaus, nors tuoj sueis 50 metų nuo Sveno Ekdahlisio straipsnio pasirodymo (1963), kur pirmą sykį radikalčiai nusigręžta nuo dluošinės tradicijos.

Taigi verta kelti klausimą, kaip lenkų mintis tolo nuo tų karstų? Štai čia ir reikia grįžti prie Juliuszo Bardacho. Būtent J. Bardachas, kaip minėta, sugrąžino³⁷

³⁵ „Jak pisze Maria Janion, że „chociaż niemal wszyscy się mianują uczniami „Kultury“ i Giedroycia, nie doszło tak naprawdę do przemysłenia jego koncepcji Rzeczypospolitej“. Žr. *Andrzej de Lazari*. Jerzego Giedroycia wołanie na puszczy: Polska polityka wschodnia w rozumieniu Redaktora „Kultury“ // *Przegląd*. Nr. 30, 2006, liepos 30. Prieiga per internetą: <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11026>;

³⁶ *Sto lat polskiego losu: z Jerzym Giedroyciem rozmawia Krzysztof Masłoń // Plus Minus*. 53/1999. Warszawa, 31 grudnia 1999. Prieiga per internetą: <http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje21/text18p.htm>

³⁷ Žr. *Bardach J.* Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska // *Przegląd Historyczny*. 1991, t. 82, zes. 3–4, s. 383–410; Žr. dar *Bardach J.* *O Rzeczypospolitej obojgu Narodów: dzieje związku Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku*. Warszawa, 1998.

į istoriografiją vėlesnį 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos papildymą, kurio nenorėjo matyti beveik visa ligšiolinė lietuvių istoriografija. Juk 1791 m. spalio 20 d. Lietuvos delegacija Ketverių metų seime išsireikalavo konstitucijos pataisos, kuri buvo pavadinta Abiejų tautų tarpusavio įžadu. Pataisą Seimui pristatė LDK delegacijos vadovas, Seimo lietuviškosios pusės maršalka Kazimieras Nestoras Sapiega, o pataisos autorius veikiausiai buvo Lietuvos delegacijos atstovas, Vilniaus žemės teisėjas Tadas Korsakas. Pagal šį įžadą Gegužės 3-iosios konstitucijos įtvirtintose pagrindinėse bendrose centrinės valdžios institucijose – kariuomenės ir išdo komisijose – Lenkija ir LDK turėjo turėti po lygiai narių, o komisijų pirmininkai turėjo būti paeiliui lenkai ir lietuviai. Ir konstitucijos pataisos autoriai bei amžininkai, ir šiandienos istorikai pripažįsta, kad taip buvo toliau įgyvendinama Liublino unijos idėja, tik pritaikyta naujos visuomenės poreikiams. Taigi Gegužės 3-iosios konstitucija – tai ir Lietuvos konstitucija. Juk Gegužės 3-osios priėmimo byla rodo, kad nors Lietuvos teisės joje nebuvo užtikrintos, nemaža dalis Lietuvos atstovų ėjo į kompromisą – Konstitucijos priėmimas valstybės stiprinimui yra svarbiau nei tarpusavio ginčai, kuriuos bus galima tęsti toliau. Spalio 20-oji savo ruožtu parodė, kad ir lenkų pusė sugebėjo suprasti lietuvius – į Kazimiero Nestoro Sapiegos reikalavimus Hugo Kołłątajus atsakė nuolaidomis, kurios, anot jo, yra didelės, nes Lietuva mažesnė už Lenkiją³⁸. J. Bardachas rašė: „<...> galima manyti,

³⁸ Žr. *Bardach J.* Konstytucja 3 Maja i Zaręcznie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku // *Konstytucja 3 Maja – 1791 Gegužės 3-osios Konstitucija – The Constitution of May 3, 1791.* Warszawa, 2001, p. 43.

kad, jei lietuvių tauta išliko, išsaugodama savo atskirumo savimonę ir savo valstybinumo tradiciją tam, kad 1918 m. atgautų nepriklausomybę, tai šiame reikale buvo dalelė nuopelnų ir tų, kurie Ketverių metų seime sėkmingai veikė, siekdami išsaugoti Didžiosios Kunigaikštystės atskirumą ir teises Abiejų Tautų Respublikos rėmuose.“³⁹

2001 metais Varšuvoje⁴⁰ J. Bardacho pastangomis išleidžiamas naujas Konstitucijos leidimas su lygiagrečiais vertimais į lenkų, lietuvių ir anglų kalbas. Tiesa, lietuviškasis Konstitucijos tekstas spausdinamas pagal XVIII a. pab. vertimą. Pagaliau tais pačiais metais Konstitucija Lietuvoje Eligijaus Railos pastangomis jau modernia lietuvių kalba išleidžiama ir Vilniuje⁴¹. Abi publikacijos pagaliau traktavo Konstituciją ne tik kaip Lenkijos, bet ir kaip Lietuvos fenomeną.

Naujas įžvalgų ir diskusijų lygmuo: senalietuvių, Giedroyco ir ULB atradimas

Šiandien lietuvių istorikai⁴² toliau rutulioja J. Bardacho mintis ir siūlo žiūrėti į Gegužės 3-iają ne per Lietuvos ir Lenkijos santykių, o per Europos idėjų sklaidos prizmę – LLV sukūrė pažangiausias to meto idėjas atitinkančią vertybę. E. Railos nuomone, pirmiausia klausimas turi skambėti taip: ar mes su laisva Lenkija, ar su despotine

³⁹ *Bardach J.* Konstytucja 3 maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku // *Studia Iuridica*, 1992, t. 24, p. 26.

⁴⁰ Konstytucja 3 maja 1791. 1791 Gegužės 3-iosios Konstitucija. *The Constitution of May 3, 1791.* Warszawa, 2001.

⁴¹ 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Vilnius, 2001.

⁴² Žr. visų pirma Eligijaus Railos tekstą leidinyje „1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija“ (Vilnius, 2001), Ramunės Šmigelskytės-Stukienės monografiją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais“ (Vilnius, 2003).

Rusija? Konstitucijos priešininkams tiek praeityje, tiek dabar nelieka nieko kita, kaip pripažinti, kad, atmetus į moderniuosius laikus žengiančią Lenkiją, alternatyva yra tikrai motina Rusija.

Tačiau esminga yra tai, kad lietuviai kūrė Konstituciją, dauguma pasiuntinių už ją balsavo (iš 50 – 30 „už“), jei ir pasisakė prieš, tai dėl Lietuvos teisių ignoravimo. Antra vertus, tie 30, regis, suprato, kad būtent dabar reikia balsuoti „už“, nes reikia staigaus kompromiso siekiant stiprinti ir centralizuoti valstybę. Be to, esminga yra tai, kad Konstitucija galiojo Lietuvoje, jai pritarė Lietuvos miestai ir bajorų pavietų seimeliai, taigi, Konstitucija net turėjo daugiau šalininkų Lietuvoje nei Lenkijoje. Konstitucija buvo atviras dokumentas, nes buvo numatyta kurti dar ir „ekonominę-moralinę konstituciją“ ir du teisės kodeksus – civilinį ir kriminalinį. Iš šio atvirumo ir kilo Abiejų tautų tarpusavio įžadas.

Ir vis dėlto, nors Gegužės 3-iosios konstitucijoje kalbama apie „Respublikos valstybes“⁴³, būtent šių „valstybių“ minėtame teisių sulyginimo dokumente – Tarpusavio įžado įvade kalbama tik apie „Lenkijos Respubliką“, iš ko, pirmu žvilgsniu, galima spręsti, kad jos dalis yra ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštija⁴⁴. Taigi, Lenkijos vardo ir lenkų tautos sampratos klausimas tampa esminis. Buvęs Lenkijos ambasadorius Lietuvoje Janas Widackis rašo: „Jau ne kartą atkreiptas dėmesys, jog buvusioje daugiatautėje Abiejų Tautų Respublikoje nesusiformavo žodžio „britas“ atitikmuo. Britu vadinamas Jungtinės Karalystės pilietis, nesvarbu, ar jis anglas,

ar škotas, ar velsietis. Žodžiai „lenkas“, „Lenkija“ pas mus funkcionavo dviem reikšmėm: lenkas – kaip etninis lenkas (taip kaip rusas ar lietuvis) ir lenkas – kaip Abiejų Tautų Respublikos pilietis.“⁴⁵ Štai kodėl J. Widackis priekaištauja lenkams dėl jų pretenzijų į visą Abiejų Tautų Respublikos palikimą⁴⁶. Tai – jau, regis, visiškai nauja istorinės sąmonės perspektyva, siūlanti lietuviams, baltarusiams bei ukrainiečiams jaustis šeimininkais Krokovoje. Kad ir kaip ten būtų, reikia dar syki pabrėžti, jog būtent reformatorių, o ne turgovitėnų pusėje buvo, kaip minėta, ir pagrindiniai to meto lietuviškieji dokumentai ir lietuviakalbės lietuvybės sargai. Matyt, jiems visiems buvo aišku, kad reformos suteikia naujų galimybių ir Lietuvos visuomenei, ir lietuviškajai kultūrai⁴⁷.

Vis dėlto ir šiuo požiūriu nėra viskas taip paprasta. Henrykas Wisneris, pastebėjęs minėtą Lenkijos sąvokos dualizmą, kartu pastebėjo ir nemažos dalies lietuvių bajorų savimonės dualizmą – „lenkiškumas“ XIX a. pamažu tapo viršesniu sandu nei „lietuviškumas“⁴⁸. Ši tendencija atvedė į

⁴³ 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vilnius, 2002, p. 17, 21, 35.

⁴⁴ Ten pat, p. 55.

⁴⁵ *Widacki J.* „Lietuva, Tėvyne... mano?“ // E. Degutienė. Lenkijoje apie Lietuvą: santarvės link. Vilnius, 2004, p. 166. „Dviejų Lenkijų“ koncepcijos pradininku laikomas: *Sukiemicki W.* Polityczne konsekwencje błędu semantycznego // *Zeszyty Historyczne*. Paryž, 1985, nr. 72, s. 19–33. (Pirmą kartą tekstas spausdintas: *Studies in Polish Civilization: Selected papers presented at the first congress of the Polish Institute of Arts & Sciences in America*, November 25, 26, 27, 1966 in New York / Ed. D. S. Wandycz. New York, 1971.) Už šias nuorodas esu dėkingas dr. Andrzejui Zakrzewskiui.

⁴⁶ *Widacki J.* Lenkiška? Lietuviška? Bendra? // Šiaurės Atėnai. 2000, gegužės 27, Nr. 20 (510), p. 3.

⁴⁷ Tokią išvadą dariau dar neįvertinęs ir nesureikšminęs Tarpusavio įžado: *Бумблаускас А.* Конституция 3-го мая // Вильнюс. 1991, ноябрь, с. 132–135.

⁴⁸ *Wisner H.* Litwa: dzieje państwa i narodu. Warszawa, 1999, s. 133.

XIX a. pabaigos situaciją, kai iš išbaudžiantino kaimo kilo jaunalietuvių, siejančių save jau su Lietuva, bet ne ponų arba lenkų Lietuva, o lietuvių Lietuva, sąjūdis. Savo ruožtu didelė dalis lietuvių bajorijos jau tapatinosi su lenkais. Vis dėlto liko bajorų, atvirai siejančių save su istorine Lietuva, bandančių suderinti lietuviškumą su lenkiškumu, kalbėjusių apie save kaip apie „senalietuvius“ („*starolitwini*“), „istorinius lietuvius“ („*Litwini historyczni*“) arba „mickevičinius lietuvius“ („*mickiewiczowscy*“) (pagal A. Mickevičiaus poemos „Ponas Tadas“ invokacijos pirmuosius žodžius: „*Litwo, ojczyzna moja...*“)⁴⁹. Štai kodėl Henrikas Wisneris ir Krzysztofą Buchowskis kalba apie dvi lietuvių tautas XIX a. pabaigoje:

1. Lenkakalbiai litvinai ar starolitvinai, kuriuos lietuviakalbiai vadino polonizatoriais.
2. Lietuviakalbiai arba jaunalietuviiai, kuriuos lenkakalbiai vadino litvomanais arba lietuvisais⁵⁰.

Iš šių išvalgų šiandien kyla nauji klausimai ir lenkų, ir lietuvių, ir Lietuvos lenkų istorinės sąmonės formulėms. Taigi, Gegužės 3-ioji ligi šiol interpretuota:

- a) Tiek lenkų, tiek lietuvių endekų – kaip patvirtinanti seną nuo 1385 ar 1569 m. Lietuvos virtimą tik istoriniu Lenkijos regionu.
- b) Federalistų ir dalies „senalietuvių“ požiūriu – Gegužės 3-ioji nubraukusi federalizmą ir būtent 1791 m. Lietuvą pavertusi Lenkijos provincija.

⁴⁹ Buchowski K. Litwomani i polonizatorzy: Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku. Białystok, 2006, s. 31.

⁵⁰ Ten pat, p. 81–82.

d) Naujoji politinės minties tendencija – J. Giedroycas, istoriografijoje – J. Bardachas: 1791 m. Gegužės 3-ioji per 1791 m. Spalio 20-ąją veda į dviejų šalių Nepriklausomybes 1918 m. vasario 16 d. ir 1918 m. lapkričio 11 d.

Iš pastarosios tendencijos galėtume daryti išvadą, kad praeityje klydo visi:

„Senalietuviiai“ – nesuprasdami „jaunalietuvių“ siekių susigrąžinti lietuvių kalbą ir spręsti moderniosios visuomenės socialines problemas, dėdamiesi su Lenkija, atsisakydami Lietuvos idėjos. Vadinas, Lucjanas Želigowskis – ne tiek okupantas, kiek suklydęs ir išdavęs Lietuvos idėją. Apie tai jau senokai yra rašęs Stanislawas Mackiewiczus Catas: „Manau, kad tuo momentu lietuvių bajoriją apgavo politinis jausmas. Jai nereikėjo nepalankiai ar priešiška nusiteikti kalbos atgimimo atžvilgiu, nereikėjo dalyvauti įžiebiant lietuvių ir lenkų konfliktą. Juk anų laikų visuomenės struktūroje nebuvo tikresnių lietuvių už Radvilas viršuje ir Mickevičius apačioje. Tie, kurie Lietuvoje sakėsi esą lenkai ir tautinė mažuma, nebuvo kokie kolonizatoriai, kaip anglai Indijoje ar vokiečiai Latvijoje, jie buvo kaip tik lietuvių tautos elitas. Susitapatinimas su to krašto tautine mažuma buvo savęs nužeminimas. O tai, kad bajorija nesidomėjo atgimusia tautos kalba ir visais su tuo susijusiais lietuvių tautiniais reikalais, buvo didelė klaida. Bet dabar jau per vėlu atnaujinti tuos ginčus.“⁵¹

Gal ne per vėlu pasakyti, kur klydo ir „jaunalietuviiai“. Jie, atmesdami „senalietuvių“ rūpesčius dėl jų lenkų kalbos, rinkdamiesi griežtą antilenkišką poziciją, stūmė

⁵¹ Stanislaw Mackiewicz. Erezijos ir tiesos. 1962. Cit. pagal Milosz Cz. Tėvynės ieškojimas, p. 49–50.

juos į lenkų glėbį, paversdami „svetimais“, o ne Lietuvos autochtonais, t. y. Lietuvos lenkais. Be to, dėdamiesi su bolševikais, nesuprato J. Piłsudskio vaidmens sustabdant bolševikus, o be to vargu ar būtų išlikusi Lietuvos valstybė ir, Cz. Miłoszo žodžiais, Vilnius būtų tapęs dar vienos sovietinės respublikos sostine⁵². Vilniečiams, susidūrusiems su bolševikais 1919 m. pavasarį ir 1920 m. vasarą, Augustino Voldemaro linija buvo svetima.

Klydo ir „jaunalenkiai“, egoistiškai veldamiesi į jaunalietuvių ir senalietuvių ginčą dėl Vilniaus, Lietuvos, lietuvių ir lenkų kalbų ateities vizijos taip sustiprindami konfliktą, privedusį prie ginklų.

Kaip žinoma, klausimą „kas būtų, jeigu būtų“ reabilitavo žymusis vokiečių istorikas Alexanderas Demandtas. Tada visiems reikėtų pamąstyti apie Sigitą Jegelevičiaus iškeltą klausimą⁵³: kas būtų buvę, jei Vasario 16-osios akte Lietuvos Taryba būtų deklaravusi Lietuvos kaip LDK atkūrimą 1793 m. sienomis?

Iš visų šių klaidų ir klausimų turi pasimokyti ir lenkai, ir lietuviai, ir Lietuvos lenkai. Bent jau lietuviams derės prisiimti gėdos jausmą dėl koketavimo su bolševikais, atsigręžti ne tik į Mykolą Romerį, ne tik į lietuvių signataro Stanislovo Narutavičiaus brolių Gabrielių – pirmąjį Lenkijos prezidentą, nužudytą endekų. Reikės naujai įvertinti ir antibolševiką Józefą Piłsudskį, kitaip supratusių Lietuvos ateitį, ir pamatyti, kad jis ne šiaip lenkas, ne šiaip vilnietis, o beveik visomis genealoginėmis linijomis

žemaitis iš istorinės Žemaitijos – nuo Pašušvio, Pajieslio, Biliūnų ir Pilsūdo, ar netgi žemaitis iš tarminės Žemaitijos – nuo Šilalės, Tenenių ir Žemalės.

O dabar vėl grįžkime prie J. Piłsudskio mokyklą išėjusio ir jo stovyklai atstovavusio Jerzy Giedroyc. Lietuvos (ir ne tik jos) užsienio politikos teoretikai, strategai bei praktikai per mažai kreipia dėmesio į Vidurio Europos ir nerusiško posovietinio regiono ateitį išpranašavusio J. Giedroyc koncepcijas, išdėstytas Paryžiaus „Kulturoje“. J. Giedroycas darė didelę įtaką antikomunistinei Lenkijos visuomenei, todėl jo autoritetas yra nekvestionuojamas. Vis dėlto šiandien prisipažįstama, kad jo koncepcijos net Lenkijoje nėra iki galo permąstytos⁵⁴. J. Giedroycas nuo 1951 m. siūlė Lenkijai įsivaizduoti pokomunistinę ateitį be sentimentų, su nepriklausomomis Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos valstybėmis bei su joms priklausančiais Vilniumi, Gardinu ir Lvovu. Neatsisakius į šį regioną nukreipto lenkiško kultūrinio imperializmo, nebus išvengta priešpriešos su rusiškuoju imperializmu. Senąsias tiek rusiškojo, tiek lenkiškojo imperializmo užvaldytas erdves reikia įtraukti į vakarietiškosios demokratijos arealą, suformuojant savarankiškas ir Lenkijai draugiškas Ukrainos, Lietuvos ir Baltarusijos valstybes. Be šių valstybių saugumas negali būti užtikrintas. J. Giedroyc idėjinis partneris J. Mieroszewskis net apibrėžė regioną (jį pavadino ULB – Ukraina,

⁵² *Miłosz Cz.* Išvyka į Dvidešimtmetį. Vilnius, 2003, p. 19.

⁵³ Klausimas iškeltas „Amžių šešėlių“ 2008 m. kovo 17 d. laidoje „Vilniaus likimo alternatyvos“.

⁵⁴ „Chociaż niemal wszyscy się mianują uczniami „Kultury“ i Giedroycia, nie doszło tak naprawdę do przemyślenia jego koncepcji Rzeczypospolitej.“ *Źr. Lazari A. de Jerzego Giedroycia wołanie na puszczy: Polska polityka wschodnia w rozumieniu Redaktora „Kultury“ // Przegląd. Nr. 30, 2006, lipiec 30. Prieiga per internetą: <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11026>*

Lietuva, Baltarusija), neįtikėtinai tiksliai sutampantį su tuo, apie kurį šiandien kalba Lietuvos užsienio politikai. J. Giedroyco mintys buvo skirtos pokomunistinės Lenkijos užsienio politikos vizijai, todėl jis kartais pavadinamas geopolitiniu pranašu. Dar būtina pabrėžti, kad jo idėjos yra tiesiogiai inspiravusios Zbigniewo Brzezinskio koncepcijas, taigi ir JAV geopolitines strategijas Rytų Europoje. Iš pastarųjų dažniausiai prisimenama tik „Rusija be Ukrainos – ne imperija“. Viso to jau pakanka, kad J. Giedroycas ir J. Mieroszewskis bei jų „Kultura“ šiuolaikinių autorių būtų laikomi regiono „nacijų rekonstravimo“ proceso paradigminiu fenomenu⁵⁵.

Geopolitinė J. Giedroyco ir J. Mieroszewskio formulė ir regiono apibrėžtis Lietuvos užsienio politikai yra aktuali keeliais aspektais. Pirma, jos tikslas – Rusijos problemos sprendimas. Nepriklausomų savarankiškų valstybių tarp Lenkijos ir Rusijos egzistavimas pašalina tiek lenkiškojo, tiek rusiškojo imperializmo grėsmę ir geopolitinės tarptautinių santykių metodologijos požiūriu yra Rusijos „sulaikymo“ mechanizmas, o konstruktyvistinės vertybinės metodologijos požiūriu – Europos idėjų priartinimas, siekiant formuoti Europos vertybėmis besiremianti regioną, kuris kreiptų Rusiją demokratijos linkme⁵⁶.

Antra, minėta formulė aktuali dėl tradicinės Lenkijos geopolitikos ir kultūros politikos (tiek R. Dmowskio „kresų“ ideologijos,

tiek J. Piłsudskio federalizmo) kritikos, siūlančios Lenkijai atsakyti „tradicinio istorinio kultūrinio imperializmo“⁵⁷. Ši koncepcija suteikia pagrindą pasitikėti Lenkija, su kuria šiandieninė Lietuvos partnerystė yra palaikoma tik pragmatiniais tikslais.

Trečia, tiek vienam, tiek kitam aspektams yra svarbus J. Giedroyco siekis geopolitinei koncepcijai suteikti kultūrinę istorinę dimensiją, ir tai suaktualina užsienio politikos kultūrinio bei istorinio paveldo problematiką. Ši koncepcija įpareigoja Lietuvos užsienio politiką megzti kultūrinius ryšius su ULB regiono šalimis, formuojant šiuolaikinę regioninę tapatybę. Todėl ypač aktuali tampa LDK ir jos tradicijų idėja, kuri tradicinėms lenkiškosioms „Kresų“ ir „Respublikos“ koncepcijoms suteikia LDK istorinio subjektiškumo akcentą.

Taigi ginčytis apie tai po J. Giedroyco, kam priklauso Vilnius, yra visai beprasmiška. Pagal tautų apsisprendimą į jį galėtų pretenduoti visų pirma, rodos, žydai... Pagal priklausomybę – Vilnius Rusijai priklausė (1795–1915 m.), taip pat Sovietų Sąjungai (1940–1990 m., išimtis – nacių okupacija 1941–1944 m.) kur kas ilgiau negu Lenkijai (1922–1939 m.). Visą likusį tūkstantmetį buvo LDK sostinė (nuo 1323 m.), o nuo 1990 m. – Lietuvos Respublikos sostinė. Tačiau kvailiai šitų faktų neklauso ir negirdi. Tik viena ausimi, regis, klausė, nes nenorėjo visko pripažinti ir J. Piłsudskis, sakęs, kad Lenkija yra kaip riestainis (*obwarzanek*): viskas, kas esminga – kraštuose (Kopernikas – Torunėje ir Gdanske, Vavelis – Krokovoje, o ką jau kalbėti apie Lvovą ir Adomo Mickevičiaus bei Julijaus Slovackio Vilnių), o per vidurį – skylė (Var-

⁵⁵ Žr., pavyzdžiui: Snyder T. Rekonstrukcja narodów: Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999. Sejny, 2006 (Yale, 2003), s. 247–262.

⁵⁶ Apie šių dviejų metodologijų skirtumus žr. Statkus N., Paulauskas K. Foreign policy of Lithuania: Linking to Practice // Lithuanian Foreign Policy Review. 2006, no 1, p. 41–82.

⁵⁷ Žr. 34 išnašą.

šuva). Taigi Vilnius yra esmingas riestainio kraštas net jeigu jį laikome Lenkijos dalimi. Tačiau jis yra Lietuvos dalis, jei suvoksime Lietuvą su senalietuviais – nuo Jogailos – su Tadu Kosciūška, Adomu Mickevičiumi ir Julijumi Slovackiu, su Gabrieliumi ir Stanislovu Narutavičiais, su Józefu Piłsudskiu ir Czesławu Miłoszu – iki Radziwiłłų.

Naujausios „antigegužinės“ nuotai- kos Lietuvoje: „Smetonos šmėkla“ ir Sokrato metodas

Lietuvoje pastaraisiais metais vis dėlto pamažu vėl pradėjo kilti „antigegužiniai“ decibelai. Vėl, kaip ir Smetonos tradicijoje, Gegužės 3-ioji pradėta traktuoti kaip Lietuvos „istorinio valstybingumo galutinės kapituliacijos“ diena. Taigi verta Sokrato metodu iškelti paprastus klausimus: jei kalbame apie kapituliaciją, tai kas okupavo Lietuvą – gal ne Rusija 1792 m., o Lenkija 1791 m.?! Gal T. Kosciūškos sukilimas 1794 m., kurį mes gerbiame, buvo nukreiptas ne prieš okupantus rusus, o okupantus lenkus? Štai ir priėjome absurdą. Galime šią minčių grandinę tęsti. Kas kariavo 1792 m. kare su Rusija, jei Lietuva su 1791 m. gegužės 3-iaja jau kapitulavusi?! Vieni lenkai? O gal tokio karo visai nebuvo? Iš tikrųjų apie jį sovietiniai vadovėliai nė žodžiu neužsiminė. Visi šie klausimai telieka kaip siūlymas pakartoti vidurinės mokyklos programą. Tačiau į šį chorą įsijungė net kai kurie akademiniai istorikai, pasigesdami (siūlyme Gegužės 3-iają paversti minėtina diena) „racionalios argumentacijos“. Reikalaujama visų pirma ištirti 25 tomų Ketverių metų seimo archyvinę medžiagą. Kas gali ginčytis su siūlymais tirti, organizuoti konferencijas, juo labiau kad kai kada, kaip

minėta, klausimai formuluojami vaikišku „nežiniukų“ lygiu. Tačiau tokiu atveju šiems istorikams reiktų pasiūlyti aiškiai suformuluoti darbinę hipotezę tyrimui, kuri esmingai keistų tai, ką jau dabar žinome. Ar ši hipotezė formuluotų, kad ir 1794 m. sukilimas mums taip pat svetimas? O gal jis artimas todėl, kad buvo prieš Gegužės 3-iosios konstituciją? O gal ir I. Masalskis ir kiti targovitenai pakarti nekaltai? O gal darbinėje hipotezėje bus bandymas naujai pažvelgti į 1792 m. Lenkijos ir Lietuvos Valstybės ir Rusijos karą ir mėginimas įrodyti, kad targovitenai buvo savo valstybės, o ne Rusijos pusėje? O už ką tada 1793 m. Gardine Rusijos ordiniais buvo apdovanoti S. Kosakovskis ir kiti targovitenai – gal už nuopelnus Lietuvai? Teigtume, kad to įrodyti nepavyks ne tik perskaičius Ketverių metų seimo medžiagą, bet ir visą Varšuvos Senųjų aktų archyvą. Teks pereiti prie interpretacinių dalykų. Ir tada kelias lieka vienas – pabandyti įrodyti, kad suklydo dauguma LDK paviėtų seimelių, suklydo ir išdavė Lietuvą D. Poška ir A. Klementas, prisiekdami Konstitucijai! Vertinant reikės laikytis vertybinės pozicijos ir aiškiai apsispręsti savo istorinės sąmonės trajektorijoje: šiandienos istorikai – su 1794 m. sukilėliais ir su Gegužės 3-iosios šalininkais ir laisva į priekį žiūrinčia Lenkijos ir Lietuvos valstybe ar su targovitenais, pakartais kaip tėvynės išdavikai, ir su Jekaterina, konstituciją laikusia revoliucija ir jakobinizmu, ir apskritai despotine Rusija, jau tada nešusia savotišką ar kitonišką laisvės sampratą. Neatsakius į šiuos klausimus, aiškiai bėgant nuo „artimumo politikai“ (tuo kaltinami šiandieniniai Gegužės 3-iosios minėjimo šalininkai), atsiduriama per „užpakalines

duris“ tokioje Rusijos politikos artybėje, kad arčiau nebebūna.

Kad taip daroma atgimusiame sename lietuvių raštijos žanre – skunduose aukščiausios institucijoms, nestebina. Skundais skūstis ir juos cituoti – nerimta. Todėl verta paanalizuoti rimtesnį tekstą, kuris privertė dar sykį grįžti prie tų pačių klausimų, ieškant platesnių ir gilesnių argumentų. Rašoma: „*Kaip valstybinę šventę įteisinus Konstitucijos paskelbimą, kuris reišė lietuviško valstybingumo pabaigą, valstybės mastu būtų švenčiamas kadais egzistavusios valstybės sunykimas. Kažin ar tai nusvertų teisės akto reikšmę valstybės modernizacijai. Simptomiškas yra siekis įrodinėti, jog Gegužės 3 d. konstitucija Lietuvoje buvo sutikta skeptiškai, jai nepritarta. Regis, tai tas pats nenoras susitaikyti su objektyviais XVIII a. pab. politiniais tautiniais procesais, kurie reišė lenkiškumo persvarą prieš lietuviškumą ir nekokias perspektyvas tiek lietuviškam valstybingumui, tiek etnosui.*“⁵⁸

Bet kas yra šie „objektyvūs politiniai tautiniai procesai“ XVIII a. pabaigoje? Manytina, kad čia turimi galvoje lietuvių kalbą ir „lietuvybę“ naikinantys polonizacijos procesai. Net jei tokiai pažiūrai pritartume, turėtume pripažinti, kad polonizacija prasidėjo ne XVIII a. pabaigoje. Kai kas sako – nuo Jogailos, kai kas mano lenkų kalbos sklaidą prasidėjus XVI a., o oficialiai įsitvirtinus 1697-aisiais. Bet kuriuo atveju Lietuvos valstybingumas nebuvo paremtas lietuvių kalba. Taigi, šiuo aspektu užbraukti Gegužės 3-iosios neįmanoma. Rusėnų kalba

surašyti Lietuvos Metrika, metraščiai ir Statutai tai įrodo, o kartu tampa aišku, kad Lietuvos valstybingumo ir lietuvių kalbos istorinė raida, gaila, tiesiogiai nekoreliavo. Lietuvos Statutai, kaip Lietuvos valstybingumo ženklas ir tekstas, yra surašyti visomis kalbomis, tik ne lietuvių. Kaip sako E. Gudavičius, Lietuvos Statutai taip ir nesutrukdė LDK XVII–XVIII a. virsti „ant- rąja lenkų civilizacijos laida“⁵⁹. Abraomo Kulviečio ir Mikalojaus Daukšos herojiškos pastangos liko šauksmas tyruose. Kaip tik šiuo aspektu „tautinio atbudimo“ įvaizdis labiausiai ir yra nutolęs nuo istorinių realijų ir mokslinio žvilgsnio į jas. Nebūta raštin- gos ir bendrinės lietuvių kalbos „Atlanti- dos“. Lietuvių kalba negalėjo „atbusti“, nes nuo Martyno Mažvydo tik kūrėsi, ir vienas reikšmingiausių šio kūrimosi faktų yra ne kas kita – o būtent 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos vertimas į lietuvių kalbą⁶⁰. Tai pirmas politinis dokumentas lietuvių kalba. Netgi vertinant modernizuojančiais istoriją kriterijais, matančiais praeitį XIX–XX a. sandūros „tautinio atbudimo“ žvilgsniu, vieninteliai to meto lietuviakalbės raštijos ir kultūros autoriai buvo būtent Gegužės 3-iosios konstitucijos pusėje. Tai liudija ir A. Klemento lietuviškos eilės, ir kunigo M. P. Karpavičiaus lietuviški pamokslai, raginantys dėtis prie 1794 m. sukilimo.

Vis dėlto ne lietuvių kalba lėmė to meto Lietuvos veidą. Lietuviai buvo, Lietuvai 1792 m. atstovavo ir jos garbę prieš istoriją apgynė būtent Ignacijus Potockis,

⁵⁸ Ragauskas A. Kiek Lietuvoje būta „respublikų“? Valstybės kontinuiteto problema politinėje istorinėje simbolikoje // Parlamento studijos. 2006, Nr. 6. Prieiga per internetą: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr6/6_Politika_Ragauskas.htm#_ftn1

⁵⁹ Gudavičius E. Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje // Kultūros barai. 1993, Nr. 11, p. 68.

⁶⁰ Tumelis J. Gegužės Trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas // Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai. Vilnius, 1978, p. 90–132.

Stanislovas Soltanas ir Kazimieras Nestoras Sapiega, bet jie lietuviškai nekalbėjo. Sunku suvokti tokią lietuviybę Vaižganto ar Basanavičiaus žvilgsniu, bet juk S. Daukantas dar negimęs (g. 1793), D. Poška (g. 1757) dar tik pradėjęs kurti Baublius, o reikšmingesnius kūrinius lietuvių kalba sukūręs jau vėliau (bet suspėjęs, kaip ir A. Klementas, 1791 m. prisiekti Konstitucijai). Vadinausi, „atbudimo“ kriterijais apibrėžiamos lietuviybės tuo metu buvo tik želmenėliai. Net praėjus pusamžiui po Konstitucijos, 1863 m. lietuviškumas buvo suprantamas visiškai ne taip, kaip matoma „tautinio atbudimo“ žvilgsniu. Tuo metu funkcionavęs „Lietuvių katekizmas“ apibrėžė lietuvių formulę taip: „Kas yra lietuvis? Tas, kas tiki laisve ir laikosi Statuto; Be ko negali gyventi lietuvis? Be laisvės ir vienybės su lenkais.“⁶¹

Kur šioje formulėje svarbiausias „atbudusio lietuvių“ apibrėžties kriterijus – zanavykų kalba? Tačiau svarbiausia – jeigu priekaištaujama Gegužės 3-iajai, kad ji teikia ne kokias perspektyvas tiek lietuviškam valstybingumui, tiek etnosui – negi šiuo požiūriu atrasime lietuviybės daugiau targovitėnų pusėje? Logiškai antigegužininkai turėtų apie tokią galimybę prabilti. Deja, ten to nė su žiburiu nerasime – Konstitucijos priešų tekstų lietuvių kalba nežinome, o apie targovitėnų pažiūras spręskime kad ir iš Vinco Trumpos pacituoto vieno Targovicos konfederatų Lenkijos pusės lyderio Felikso Potockio laiško, rašyto tuoj po 1795 m. vienam iš savo vienminčių: „Jau nebekalbu apie buvusią Lenkiją ir lenkus. Jau dingo ir ta valstybė ir tas vardas, kaip dingo tiek

kitų pasaulio istorijoje. Kiekvienas buvusių lenkų turi pasirinkti sau tėvynę. Aš jau pasidariau rusas visiems laikams.“⁶² Iškalbingas dokumentas, kurį perskaičius nebereikia aiškintis, kodėl Targovicos konfederatai šaukėsi į pagalbą Jekateriną II. Pakartosime: ši ne veltui 1793 m. Gardine apdovanojo Simoną Kosakovskį ir kitus targovitėnus Rusijos ordinais, o šie, kaip rodo naujausi tyrimai, atsidėkodami kaip valstybinę šventę jau 1792 m. šventė ne Gegužės 3-iosios konstituciją, o Rusijos imperatorės Jekaterinos II karūnavimo metines – spalį, o gruodį – jos vardadienį⁶³. Šiandieninių antigegužininkų alternatyvi orientacija į I. Masalskį ir targovitėnus nuosekliai turi atvesti ir net kartais atveda juos į poziciją, kad vėlyvoji LDK su jėzuitais, Vilniaus universitetu ir Baroku yra ne lietuvių kultūra, lietuvių kultūrą nuo sulenkėjimo išgelbėjo Jekaterina II ir Muravjovas Korikas⁶⁴. Taigi, šiandieniniams neopagonims baltofilams ir antikatalikams tradicinė lietuviybė ir „užmigusios“ LDK samprata yra tiesiogiai susijusi su prorusiška politine laikysena.

Dabar svarbiausias klausimas: ar sunyko 1791 m. Lietuvos valstybė? Kaip žinoma, Liublino unijoje J. J. Chodkevičius visiems susuko galvas antspaudų klausimu

⁶² *Trumpa V. Lietuva XIX amžiuje*. Chicago, 1989, p. 67.

⁶³ *Kiaupa Z. Švenčiantį Stanislavo Augusto valdymo laikų Lietuva ...*, p. 156.

⁶⁴ Žr., pavyzdžiui: *Šarkanas G. Ar Jekaterina ir Muravjovas išgelbėjo Lietuvą? Prieiga per internetą: <http://www.lietuviai.lt/pirmoji-versija/Ar-Jekaterina-ir-Muravjovas-isingelbejo-Lietuva.php> [žiūrėta 2009 06 15]. Tokiai istorijos sampratai nuosekliai „šurpą kelia“ ir Jogaila, ir „amoraliausias visų laikų Lietuvos istorijos veikėjas Mindaugas, Lietuva, pagal tokią sampratą, apskritai yra atsiradusi „kilniui Lenino gestu“, o šandien ji beatodairiškai „lenda“ kiekvienam vakariečiui, tai rodo ir „Viljamso“ istorija, ir žeminančios Lietuvos narystės Europos Sąjungoje sąlygos, etc.*

⁶¹ Žr. *Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius, 1996, p. 24.

ir Lietuva išliko ne Lenkijos provincija, o federacinės ar konfederacinės LLV valstybės dalimi. Gegužės 3-iosios konstitucija pagal Prancūzijos – Burgundijos analogiją iš tikrųjų siekė valstybės centralizacijos, LDK idėją laikydama Viduramžių decentralizacijos liekana. „Tautinio atbudimo“ dvasia išugdytam lietuviui – tai perdėm žiauru. Tačiau juk šiuo žvilgsniu Lietuvos idėjos išdavikais ir „nudžiūvusiom šakom“ turim paskelbti visus LDK miestus⁶⁵, LDK kariuomenę remiančius gyventojus⁶⁶ ir bajorų pavietų seimelius, – iš jų 33, susirinkusių 1792 m. vasarį, net 27 prisiekė Konstitucijai, o kiti 6 jai pritarė. Šiuo požiūriu Konstitucija turėjo daugiau šalininkų Lietuvoje nei Lenkijoje, kur iš 45 seimelių tik 10 prisiekė Konstitucijai, o dar 27 jai pritarė⁶⁷. Darius Kuolys klausia, kodėl už tėvynę kovėsi Povilavos valstiečiai (beveik visi LDK priešakinės sargybos pulkuose), Lietuvai tarnavę totoriai, dalis žydų? Kodėl karštas reformų priešininkas M. Zaleskis vėliau rašė, jog po 1791 m. prasidėjo reikšmingiausia Lietuvos epocha, o Konstitucija

⁶⁵ Žr., pavyzdžiui, Zigmanto Kiaupos išvadas apie naują Šiaulių, Telšių, Palangos miestelių suklestėjimą ir pilietinės visuomenės formavimosi užuomazgas Keturėjų metų seimo reformų įgyvendinimo metu – *Kiaupa Z.*, Op. cit., p. 14.

⁶⁶ Valdas Rakutis atkreipė dėmesį į didelius savanoriško Lietuvos gyventojų aukojimo kariuomenei mastus. Jo nuomone, net negalima lyginti Konstitucijos šalininkų ir priešininkų, nes pirmųjų skaičius siekė per šimtą tūkstančių, o antrųjų nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų asmenų – *Rakutis V.* Keletas pastabų..., p. 19–21.

⁶⁷ Žr.: *Szczygielski W.* Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku. Łódź, 1994, p. 394–397. Priešiškaai Gegužės 3-iajai konfederacijai, kaip parodė R. Šmigelskytės-Stukienės tyrimai, Lietuvos bajorai pradėjo prisiekti tik po 1792 m. gegužės 22 d. Rusijos kariuomenės pradėtos intervencijos į LDK, o konfederatų skaičius sparčiai pradėjo didėti tik po 1792 m. liepos 24-osios valdovo perėjimo į konfederatų pusę – *Šmigelskytė-Stukienė R.*, Op. cit., p. 95–100.

jis vadino šlovinga?⁶⁸ Atsakymas labai paprastas: nes tie, kai kam šiandien atrodantys nereikšmingi nutarimai, XVIII a. pabaigos visuomenei buvo išties revoliucingi. Keturėjų metų seimo įstatymai sudarė sąlygas palapsniam luomų jungimuisi į solidarią tautą, o H. Kołłątajus buvo įsitikinęs, jog per keliolika metų evoliucijos būdu galėtų būti panaikinti luomai. Vien ko verta miestiečiams, o vėliau ir žydams garantuota asmens neliečiamumo teisė. Kaip žinoma, Konstitucija įteisino miestiečių luomą *de jure*. Jam buvo suteiktos dalinės politinės teisės. Jos leido miestiečiams pajusti atsakomybę už valstybės likimą. Būtent todėl jie niekieno neverčiami masiškai dėjos priė 1794 m. prasidėjusio sukilimo, tai buvo jų pilietiškumo išraiška⁶⁹.

Mūsų analizuojamas autorius teigia, kad Gegužės 3-iosios konstitucija net šiandien Lietuvoje buvo sutikta skeptiškai ir jau vien atvirkštinio įrodinėjimo reikmė yra simptomiška – Lietuva, atseit, šiandien šios konstitucijos reikšmės nesupranta. Tačiau juk dar simptomiškiau yra tai, kad Lietuva yra pasirinkusi etnolingvistinius Vaižganto akinius, o ne Liublino unijai pritarusio A. Baranausko, „tautos užmigimą“ tik nuo trečiojo padalijimo įžvelgiančio M. Romero ar Lietuvą su senalietuviais matančio dar vieno kunigo A. Viskanto perspektyvą. 1791 m. Lietuvos visuomenė buvo apsisprendusi, jai nekilo „lenkiškumo persvaros prieš lietuviškumą“ klausimas, o kaip tik lietuviai ir lenkai, kaip lygūs su lygiais – 6 Lenkijos ir 6 LDK atstovai – posėdžiavo su

⁶⁸ *Kuolys D.* Op. cit., p. 207.

⁶⁹ *Brusokas E.* Vilniaus tautinė gvardija 1794 m. sukilime // Laurynas Gucevičius ir jo epocha, p. 47; *Rakutis V.* Keletas pastabų..., p. 17.

Stanislawu Augustu Poniatowskriu minėtam posėdyje. Lietuvos vyriausybė ir buvo Varšuvoje. Kitos vyriausybės nebuvo, nebent, ir vėl pakartojame, – nebent ieškotume targovitėnų pusėje.

Šiuo požiūriu atkreipiamas dėmesys, kad I. Masalskis kovojo už Lietuvos bažnytinį savarankiškumą, o 1793 m. Targovicos konfederacija ir sugrąžino „gerą“ Liublino unijos tvarką. Betgi ironizuokime – nuo kada mūsų polonofobams pasidarė gera Liublino unija?! Targovitėnų šalininkai šiuo atveju pražiopso aplinkybę, kad antilenkiškoje istorinėje perspektyvoje Liublino unija yra laikoma tik „tragedija“. Iš kitos pusės, gerai vertinant Liublino unijos tvarkos gražinimą, pripažįstama, kad targovitėnai žiūri atgal, o ne į priekį, jiems Vasario 16-osios perspektyva yra tikrai toliau nei tiems, kurie kūrė Gegužės 3-iosios konstituciją. Ieškantys Lietuvos valstybingumo alternatyvos Targovicoje vis dėlto neskaito „nereikšmingų įvykių“ (taip kartais pavadinama Konstitucija) dokumentų. Jei Gegužės 3-iają vykdoma tik „Lenkijos pertvarka“, kodėl Konstitucijoje minimi ne tik bendri valdovai, bet ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir jo privilegijos Lietuvos bajorams?⁷⁰ Tačiau svarbiau kas kita – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Konstitucijoje įvardijama tiek tiesiogiai (karaliaus titulatūroje), tiek netiesiogiai – nors kalbama apie vieną politinį organizmą, tautą, tėvynę, nepaisant visų unitarinių tendencijų, Konstitucijos teksto III ir IV skyriuose juodu ant balto parašyta „Respublikos valstybės“⁷¹. Kokią dar kitą daugiskaitą gali apimti ši formulė, jei ne Lenkiją

ir Lietuvą? Negi Lenkijos ir Povilavos (prie Turgelių įkurtos Ksavero Bžostovskio) respublikas? Aišku, šios daugiskaitos Lietuvos pusei Didžiąjame seime buvo maža. Kadangi Gegužės 3-iosios konstitucija buvo atviras dokumentas – ne tik galimas keisti kas 25-eri metai, bet ir numatoma kurti jos dvasia jos vedinius – „ekonominę-moralinę konstituciją“ ir du teisės kodeksus – civilinį ir kriminalinį⁷². Todėl 1791 m. gegužę, iškart po Konstitucijos priėmimo, prasidėjo diskusijos. Lietuvos pusė Gegužės 3-iają laikė savo nuolaida vardan valstybės stiprinimo (už Konstituciją balsavo 30 iš 50 LDK seimūnų). Iki šiol mažokai tirti balsavusiųjų „prieš“ motyvai – jie visi pasisakė apskritai prieš Konstituciją ar tik dėl Lietuvos teisių ignoravimo, neapsaugančio valstybės dualizmo. Taigi, jau gegužės 16 d. priimtas įstatymas dėl kiekvieno trečio seimo Gardine ir atskirų Lietuvos atstovų sesijų, o birželio 24 d. grįžtama prie istorinių Karūnos ir LDK terminų, Abiejų Tautų Respublikos sąvoka atsiranda komisijų įvardijimuose, atskirai vyksta kodifikacijos darbai.

Bet kuriuo atveju vėlesnių debatų pagrindu ir gimė dokumentas, kurį Lenkijos pusė pavadino savo kompromisu⁷³. 1791 m. spalio 20 d. Lietuvos delegacija Ketverių metų seime išsireikalavo Konstitucijos pataisos, o tiksliau – Konstitucijos išaiškinimo, kuris

⁷² Grochulska B. Tradycja Konstytucji 3 Maja. Zarys ogólny // Konstytucja 3 Maja. 200 lecie tradycji / Pod red. B. Grochulskiej. Warszawa, 1994, s. 59.

⁷³ Vieno iš Konstitucijos autorių H. Kołłątajaus teigimu: „Kilnus, o greičiau broliškas Karūnos provincijų pasiaukojimas palengvino viską. Vėl buvo atnaujinta Lietuvos ir Karūnos šventos unijos priesaika, priimtas nutarimas, pagal kurį pusė visų valdymo įstaigų sudaro Lietuvos, o kitą pusę Karūnos piliečiai, nors Lietuva, lyginant su Karūna, nei gyventojų skaičiumi, nei turtais net trečdalis nesudaro“ – cit. pagal: Bardach J. 1791 metų Gegužės 3-osios Konstitucija..., p. 113.

⁷⁰ 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija..., p. 14.

⁷¹ Ten pat, p. 17, 21.

buvo pavadintas Abiejų tautų tarpusavio įžadu. Jį Seimui pristatė LDK delegacijos vadovas, Seimo lietuviškosios pusės maršalas, mums jau žinomas Kazimieras Nestoras Sapiega, o dėl teksto autorių iki šiol historiografijoje nėra tvirtos nuomonės⁷⁴. Pagal šį įžadą Gegužės 3-iosios konstitucijos įtvirtintose pagrindinėse bendrose centrinės valdžios institucijose – kariuomenės ir išdo komisijose – Lenkija ir LDK turėjo turėti po lygiai narių, o komisijų pirmininkai turėjo būti paeiliui lenkai ir lietuviai. Tačiau kad Išdo komisija bus bendra lietuviai sutiko tik po to, kai Abiejų tautų tarpusavio įžadas teisiškai įtvirtino LDK ir Karūnos lygiateisiškumą. Ir konstitucijos pataisos autoriai bei amžininkai, ir šiandienos istorikai pripažįsta, kad taip buvo toliau įgyvendinama Liublino unijos idėja, tik pritaikyta naujos visuomenės poreikiams. Taigi, tiek Gegužės 3-iosios konstitucija, tiek svarbių lietuviams dokumentų priėmimas – tai konstruktyvus, galima sakyti, įprastas, parlamentinio lietuvių ir lenko darbo pavyzdys. Jau ne kartą net lenkų historiografijoje pabrėžta, kad lietuviai pasižymėjo partikuliarizmu, bet jis visada pasireiškėdavo svarstant nepagrindinius klausimus, bet niekada nebuvo pasisakoma prieš vieną valstybę⁷⁵. Dar svarbiau tai, kad Konstitucija buvo, kaip minėta, santykinai laikinas dokumentas, o Spalio 20-osios

⁷⁴ A. Šapoka ir juo sekdamas L. Mulevičius pataisos autoriais laikė Naugarduko vaivada Juzefą Nesiolovskį, Mstislavo vaivada Francišką Ksaverą Chominskį. (žr. *Mulevičius L.* Lietuvos savarankiškumas..., p. 73.). O E. Raila atranda naujų autorių – Vilniaus atstovą Tada Korsaką ir Trakų atstovą Ignatą Sivickį. Žr. *Raila E.* Gegužės 3-iosios epocha // 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vilnius, 2002, p. 74.

⁷⁵ *Zakrzewski A. B.* Paradoxy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI–XVIII w., Czasopismo prawno-historyczne. 1999, t. LI, zes. 1–2.

aktas tapo vadinamųjų *Pacta Conventa* dalimi, tai reiškia, kad Lenkijos ir Lietuvos įžadas iš tikrųjų yra nekeičiamas ir amžinas⁷⁶. Atkreiptinas dėmesys, kad ir mūsų minėtas 1792 m. liepos 23-iosios posėdis vyko Tarpusavio įžado dvasia, o gal net jo laikantis – Lenkijos ir Lietuvos dignitarių buvo po lygiai.

Aišku, problemų dėl Lietuvos vardo buvo ir yra. Juk net Lietuvos ir Lenkijos teisių sulyginimo dokumento įvade kalbama tik apie „Lenkijos Respubliką“⁷⁷. Tai ir yra didysis baubas „tautinio atbudimo“ žvilgsnio lietuviams. Bet juk tai yra naujadaras – Konstitucijoje nėra LDK pavadinimo, tačiau nėra nei Lenkijos Karūnos, nei buvusio Abiejų Tautų Respublikos pavadinimo. Be to, kaip minėta, jau senokai atkreiptas dėmesys, kad žodžiai „lenkas“, „Lenkija“ funkcionavo dviem reikšmėmis: lenkas – kaip etninis lenkas (kaip rusas ar lietuvis) ir lenkas – kaip Abiejų Tautų Respublikos pilietis. Vis dėlto senalietuvių savimonė XX a. pradžioje ar net viduryje rodytų, kad keltinas klausimas – ar 1791-ųjų spalio 20 nebuvo matyti Airijos ir Škotijos, Norvegijos ir Suomijos analogijų? Vaižgantiniu žvilgsniu, šios analogijos – tragedija. Bet, kai žinome, kad lietuviakalbė lietuvybė, „išdavusi“ nuoseklią Vaižganto idėją (atsisakyti „svetimą kraują varinėjančio“ Vilniaus), paėmė jį iš Stalino rankų, vos ne visa atsidadė Sibire. Ir būtų atsidadusi visa, jei ne Stalino mirtis – tai taip pat žvilgsnis alternatyviosios istorijos požiūriu.

Taigi, lietuvybės ženklų turgovitėnų pusėje, kaip matėme, nerasta, o valsty-

⁷⁶ *Bardach J.* 1791 metų Gegužės 3-osios Konstitucija..., p. 112.

⁷⁷ 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija..., p. 55.

bingumo net ir Liublino unijos prasme jie neapsaugojo – juos ištiko antrojo ir trečiojo padalijimų šokas. Kiek retrogradiška buvo Lietuvos valstybingumo perspektyva, pasirinkusi Rusijos kelią, parodė visas XIX a. su sukilimais, universiteto uždarymais ir spaudos draudimais. Taigi 1792 m. liepos 23-iąją Lietuva ir Lenkija rinkosi, su kuo – su netobulos laisvės Lenkija ar su despotine Rusija? 1791 m. LLV sukūrė pažangiausias to meto idėjas atitinkančią vertybę – konstituciją. Rusijai net iki bandymo sukurti konstitucinę monarchiją dar reikėjo daugiau kaip šimto metų – tą ji nesėkmingai pabandė padaryti 1905-aisiais, sėkmingiau – 1917-aisiais, bet jau buvo per vėlu – bolševikai nušlavė visus šiuos bandymus. Kartais priekaištaujama Gegužės 3-iosios konstitucijai, kad ji nenaikino baudžios. Tokie priekaištai yra labai seni⁷⁸. Bet ji pirmą sykį Lietuvos istorijoje suteikė politines teises miestiečiams, o valstiečių ir dvaro santykius ėmė valstybės globon. 1794 m. sukilėliai judėjo dar toliau. Vadina mieji Polaneco universalai numatė suteikti žemės tiems valstiečiams, kurie dėjosi prie sukilimo, – taigi tiems, kurie supranta, kas yra laisvė ir tėvynė. Tačiau svabiausia – ar būta ko nors panašaus turgovitėnų stovykloje ir jų tėvynėje Rusijoje? Ši prie baudžios naikavimo juk prieš tik po septynių dešimtmečių – 1861-aisiais. Nefantazuosime,

⁷⁸ 1885 m. JAV leidžiamame lietuvių laikraštyje rašyta: „Lenkai garbinę lenkišką konstituciją už tai, kad ji ponams valnybę ir lygybę patvirtino, o mes buvome spaudžiami baudžios vargdieniai. Ir mes už tai lenkų konstituciją turėtume garbinti ir girti? Lietuvninkų ji nei išlaisvino, nei sulygino su ponais“, žr. *Berengs V.* LDK kultūros paveldo problema lietuvių nacionalinio judėjimo ideologijoje (XIX a. pr. – XX a. pr.), p. 321; *to paties.* XIX a.: lietuviai ir lenkai // *Metai.* 1997, Nr. 11, p. 119.

kada Lietuvoje ir Lenkijoje būtų atsiradę geležinkeliai – bet tikrai anksčiau nei Rusijoje. Europos XIX a. istorija parodė, kad modernizacijos procesai yra glaudžiai susiję su nacionalinės savimonės atsiradimu ir nacionaliniais judėjimais. Taigi Lenkijos ir Lietuvos Valstybės išlikimo alternatyva teikė perspektyvų ir šia prasme. Potencialus miestelėnų (matomų jau 1791-aisiais) ir valstiečių pakilimas būtų atvėręs kur kas daugiau ateities kelių nei skambiai apie senosios Lietuvos valstybės tradicijas šnekėję, tačiau socialinio laisvėjimo procesui besipriešinantys didikai turgovitenai, tapę „patriotais“ tikrai tada, kai buvo paliesti jų retrogradiniai socialiniai interesai. A. Kasperavičius yra priėjęs prie nedviprasmiškos išvados: „Gegužės 3-iosios konstitucija neišvengiamai būtų tapusi savotišku tolesnės Lenkijos ir Lietuvos valstybės modernizacijos pagrindu ir katalizatoriumi.“⁷⁹

Vis dėlto ar 1791-ųjų įvykių sureikšminimu galima paaiškinti tas isterines gaidas, kuriomis buvo sutikta 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucija ir šios Konstitucijos 1791 m. Spalio 20 d. išaiškinimas – Abiejų tautų tarpusavio įžadas, parodantis Lietuvos istorinį subjektiškumą? Vytautas Landsbergis tuo metu pakeltų balsų autoriams taikliai atsakė: „*Tiesa, viena neistorinės Lietuvos gynėjų tezė buvo aiški ir skambėjo qžuoliniais trimitais, nustelbdama visa kita. Tai apie 16–18 a. Abiejų Tautų Respubliką, kuri buvusi negera, kadangi Abiejų Tautų, o ne tik vienos Lietuvos. Negeri ir jos darbai*

⁷⁹ O istoriografijoje teigiama, jog Konstitucija nuo pat priėmimo atliko dvigubą funkciją – egzistavo kaip programa, bet tuo pat metu jos kūrėjai stengėsi jai suteikti simbolinę rezultatyviai įvykdytos reformos (nors iki to buvo dar labai toli) prasmę – *Kasperavičius A.* 1791 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės ..., p. 29–30.

sykiu su 1791 m. Konstitucija, nes štai šią sudarė Valdžios įstatymas bei Abiejų Tautų tarpusavio pasižadėjimas – kodėl Abiejų, o ne vienos didesniajai arba tik sau. Lietuvos šviesuomenė tada mokėsi ginti savo teises sandraugoje su Lenkija ir kartu su lenkais atsispirti Rusijai. Ir išmoko, ir apgynė savo teises vidaus dalykuose. Nubrėžtoji luominės santvarkos ir valdymo reforma turėjo sustiprinti abi valstybes. Tai nepatiko trečiajai šaliai – Rusijai, kuri vertino 1791 m. Konstituciją kaip jakobiniškų idėjų plitimą artimajame užsienyje ir užkirto šiai negerovei kelią. Rado konstitucijos priešininkų, sudarė Targovicos sąmokslą, suskaldė Abiejų Tautų Respublikos jėgas, sugriovė ją ir visai panaikino. Tai gal gerai padarė? Gaila, kad neišliko Vilniuje paminklo geradariui Jekaterinai. Šiandien prie to paminklo nuneštume gėlių. Radijo debatuose skambėjo ir tokių minčių, kad be anos Konstitucijos ir joje paskelbtų laisvių lietuviams būtų buvę geriau. Juolab, kai toks svarbus valstybės aktas buvo skubotai verstas ir paskelbtas netaisyklinga lietuvių kalba. Ir kad pavojinga būtų perduoti „Mažiekių naftą“ lenkams, o ne rusams. Ko tik žmogus neišgirsti, kai marškinių draskymas nustelbia protą.“⁸⁰ Teatleidžia skaitytojas už šią ilgą citatą, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad šiuolaikinės nepriklausomybės architekto autoritetu dažnai dangstosi įvairaus plauko „echt-patriotinės“ jėgos ir tada, V. Landsbergio žodžiais, „trata plyšta lietuviški marškiniai, draskomi ant nežinia ko gynėjų krūtinių...“

⁸⁰ Landsbergis V. Audra žinijos dykumoj (2007-04-24). Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/61532>

Dugino instruktažas

O dabar formuluotume, kad jei kas iki galo ir nėra iširta, tai – despotinės ir totalitarinės Rusijos vaidmuo priešinant tautas. Jos strategija, regis, nesikeičia nuo Petro I ir Jekaterinos laikų. Vienas iš dabartinių Rusijos „naujosios geopolitikos“ formuotojų Aleksandras Duginas sako: „Lenkijoje ir Lietuvoje pagrindiniu Eurazijos partneriu turi tapti jėgos, siekiančios šių šalių nekatalikiškos orientacijos politikos, pasaulietinės „socialdemokratijos“ šalininkai, „neopagonys“, „etnocentristai“, protestantų ir stačiatikių religinės grupės, etninės mažumos. Be to, etninė įtampa lenkų ir lietuvių santykiuose yra ypač vertingas elementas, kurį reikia išnaudoti ir kiek galima gilinti (kursyvas – A. B.).“⁸¹ Kad būtų dar aiškiau, kas yra A. Duginas, nurodysime 2006 m. Rusijoje didžiuliais tiražais išėjusį Michailo Jurjevo utopinį romaną „Trečioji imperija“⁸². Jame brėžiama vizija iki 2053 m., kai belikusios penkios imperijos-civilizacijos: Rusijos imperija, Amerikos federacija, Islamo kalifatas, Kinijos respublika, Indijos konfederacija. Per šį laiką Rusija kažkokiu būdu sugeba neutralizuoti JAV branduolinią ginklą, jas nugali, prijungia prie savo imperijos Europą ir net Izraelį. Tačiau išskyrus Baltijos šalis. Joms – atskiras statusas. Jos, kaip išdavikės, elementariai fiziškai sunaikinamos. Galima būtų nekreipti dėmesio į šią neaukštos meninės

⁸¹ Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва, 1997 (Глава 5: Угроза Запада). Prieiga per internetą: <http://www.cprf.ru/library/3654.shtml>

⁸² Юрьев М. Третья Империя. Россия, которая должна быть. СПб–М., 2006.

prabos rašliavą (taip ją apibūdino kai kurie Rusijos kritikai), jei ne viena aplinkybė – autorius ne šiaip pamišęs menininkas, tai buvęs 1995–1999 m. Rusijos Dūmos vicepirmininkas, o ant knygos viršelio yra dviejų mėgstamiausių Vladimiro Putino žurnalistų Michailo Leontjevo (to paties, kuris pasiūlė estus naikinti kaip čečėnų separatistus⁸³) ir minėto A. Dugino atsiliepimai. Pastarajame entuziastingai pareiškama, kad tokią Rusiją, kokią vaizduoja M. Jurjevas, „norisi statyti, už ją žudyti ir mirti“⁸⁴. Taigi Rusijos strategija aiški, o kokios taktikos ji laikėsi bent jau XX a trečiame dešimtmetyje, pamatėme iš Zenono Butkaus tyrimų⁸⁵. Čia tik nurodysime, kad už antilenkiškus straipsnius tautininkų spaudoje buvo mokama „poštučno“ ir kad pinigų mielai ėmė visiems žinoma Zofija. Darosi suprantama, kodėl Augustinui Voldemarui bolševikai buvo artimesni negu antikomunistas Józefas Piłsudskis ir kaip prie 1920 m. liepos 12 d. Rusijos–Lietuvos sutarties 2-ojo straipsnio atsirado slaptasis protokolas, leidžiantis per Lietuvos teritoriją žygiuoti

⁸³ Леонтьев М. „Эстонцев нужно уничтожить, как чеченских сепаратистов!“, 27 апреля 2007 г. Prieiga per internetą: <http://uncensored.km.ru/index.asp?data=27.04.2007%2020:00:00&archive=on>

⁸⁴ „Такою Россию, какую показывает нам Юрьев, хочется строить, за нее хочется умирать и убивать.“ Cit. pagal: Соминский А. Графоманские упражнения и политическая реальность, Мар. 23rd, 2007. Prieiga per internetą: <http://alex-sominsky.livejournal.com/3703.html> [2007 05 17].

⁸⁵ Žr.: Butkus Z. Jei opozicija gauna paramą iš svetur..., // Kultūros barai. 1995, Nr. 8 / 9, p. 80–84; to paties. SSRS intrigos Baltijos šalyse 1920–1940 m. (Intrigues of the USSR in the Baltic States in 1920–1940) // Darbai ir dienos. 1998, Nr. 7, p. 140–161; to paties. Išorės faktorius vidaus politikoje. Diskusijos // Lietuvos sovietinės istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai / Sud. A. Bumblauskas, N. Šepetytys. Vilnius, 1999, p. 37–55.

bolševikų kariuomenei kare su Lenkija, kurį Georgijus Čičerinas sveikino kaip lietuvių ir rusų armijų „bendrus veiksmus prieš lenkų imperialistus“⁸⁶.

Tad dar kartą galime paklausti, su kuo šiandien eina istorikai: su Simonu Kosakovskiu, Ignotu Masalskiu ir Jekaterina II ar su Gegužės 3-iąją gynusiais Kazimieru Nestoru Sapiega, Jokūbu Jasinskiu, Tadu Korsaku? Eina su sandėrius su bolševikais dariusiais A. Voldemaru, S. Smetoniene ir S. Nėrimi ar su tais, kurie bandė išvengti konflikto su lenkais dėl Vilniaus ir ieškojo kompromisų tiek 1919–1921 m. (Ernestas Galvanauskas, Oskaras Milašius, Vaclovas Sidzikauskas, Tomas Naruševičius), tiek vėliau, ketvirtame dešimtmetyje (Stasys Lozoraitis vyresnysis)? Eina šiandien su visokiais tautos „frontais“ ir „pažangom“ bei A. Duginu ir V. Putinu ar su Tomu Venclova ir kitais stereotipus griauančiais mūsų žmonėmis? Kad T. Venclova yra lenkų draugas, jis neslepia, o kieno draugai yra lenkų priešai – slepiama. Tad ir kyla klausimas – ar ir dabar mokama „poštučno“? Kiek kainuoja Gegužės 3-iosios byla?! O gal per žiaurus toks išvedžiojimas? Tada prisiminkime kai kurių targovitėnų norus, kad ant jų atkapių būtų rašoma: „*mens stulta, non scelerata fuit*“ – kvailiai buvome, bet ne niekšai.

Aišku, istorinės alternatyvos suradimas visoms tautininkiško naratyvo nutylėtoms arba klaidingai interpretuotoms datoms yra alternatyviosios istorijos intelektualinis žaidimas, kuris galėjo vesti prie dominuojančio lenkakalbio Lietuvos (bet ne Lenkijos!)

⁸⁶ Laurinavičius Č. Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema). Vilnius, 1992, p. 149–152.

modelio – taigi, prie Airijos ar net Škotijos atvejų. O tai savo ruožtu leidžia iškelti kraupiajai istorijai tinkantį paradoksą: ar genialioji Sigito Gedos ir kitų poezija tarsi turi atpirkti praradimus Sibire?!

*Baigęs tas pavasaris, skindama rūgštynę
ne šio svieto rankom, tu mane šaukei,
svetmieji atnešė iš miestelio žinią,
kad manęs nēr gyvo, naktyje verkei,
sidabrinės ašaros gluosniuose siūbavo,
augo viksvos balose, o paskui ledai,
sniegas viską uždengė, tolimo Uralo
pasiklydęs aidas, ar esi gyva <...>*

Ar dirbtinokai ir atsitiktinai lietuvių sovietijoje išlaikiusi Lietuva su Vilniumi, iš kurio Stalinas iššlavė lenkus, ir nebaigtu Lietuvos Sibire projektu yra didesnė vertybė nei lenkakalbė Adomo Mickevičiaus Lietuva? Taigi, graži Lietuva be lietuvių, graži lietuvių kalba su Gedos poezija Sibire?! Ar ne Sibirą didžiąja vertybe laiko lietuvių kalbos gynimu apsidangstę Jekaterinos, Lenino ir Stalino gerbėjai?

Išvados

1. Lietuvą tebevaldo Antano Smetonos šmėkla arba tautininkiškai antilenkiška ir prorusiška Lietuvos istorijos samprata –

- su trijų klaidų sakiniu: kad lenkai per krikštą sunaikinę lietuvių imperiją ir primetę lenkų kalbą,
- su dviem prorusiškais nutylėjimais ir interpretacijomis, tiesiogiai susijusiais su LDK istorija ir jos tradicija: 1792 m. liepos 23-iosios Jekaterinos notos priėmimo aplinkybės ir 1921 m. gruodžio 24 d. Hymanso antrojo projekto ir Vilniaus atsiskyrimas.

2. Lenkiją tebevaldo Romano Dmowskio šmėkla:

- su LDK istorinio subjektiškumo ir Vilniaus kaip metropolio vaidmens ignoravimu,
- su nutylėjimu, kad Lenkija valdė Vilnių tik 17 metų, o L. Želigowskio akcija ir Vidurio Lietuvos idėja tebuvo apgaulė ir Lietuvos idėjos išdavystė.

3. 1791-ųjų Spalio 20-iosios Įžado suradimas ir net įpaveldinimas, „senalietuvių“ suradimas ir konceptualus perinterpretavimas, J. Giedroyc'o ir J. Mieroszewskio ULB koncepcijos atradimas kol kas lieka mokslinio ir politinio elito pažiūrų paraštėse.

ONCE AGAIN ABOUT THE LITHUANIAN AND POLISH OBLIVION

Alfredas Bumblauskas

S u m m a r y

The present article is a variation of the theme started to be considered in 2006 and encouraged by a catalogue of an exhibition of the new Museum of Polish History, which published one of the variants of the text in the summer of 2012, and another text, reconstructed on the basis of this text and accompanied by the introductory word by Adam Michnik himself, the legend of *Solidarity*, and published in the newspaper *Gazeta Wyborcza*.

On the eve of the new millennium – on 31 December 1999 – the editor of the Parisian magazine *Cultur*, Jerzy Giedroyc stated in one of his last interviews that Poland was still ruled by two “coffins” (“dwie trumny”) – those of Roman Dmowski and Józef Piłsudski. Today, we can add that the Lithuanian collective memory and historical consciousness are still ruled by one “coffin” – that of Antanas Smetona. The article considers in what way these “coffins” or

“ghosts” have determined the conscious and sub-conscious clichés of assessing the past, which we called “amnesias”. Basing ourselves on the history of assessments of the Constitution of 3 May 1791 supplemented on 20 October, we state the following about the most significant oblivions: in the prevailing Polish historical narrative, this is the oblivion of the Grand Duchy of Lithuania as a union, as a marriage partner and treating it not as a historical subject but as a space of the Polish civilisation mission, and in the Lithuanian historical narrative it is the “oversleeping” or oblivion of the history of the late Grand Duchy of Lithuania with the Baroque epoch, Vilnius university and the constitution of 1791.

Czesław Miłosz’s and Tomas Venclova’s dialogues about Vilnius started overcoming these

amnesias, and further historians had to find historiographic dialogic conceptions concerning the subjectiveness of the Grand Duchy of Lithuania (in Polish historiography – Juliusz Bardach) and the Eurocivilisation role of Poland in the history of the GDL (in Lithuanian historiography – Edvardas Gudavičius), as well as the discovery of the “old Lithuanians” as the perspective of historical reality and historical conscience (in Polish historiography – Henryk Wisner, Krzysztof Buchowski; in Lithuanian historiography – Rimantas Miknys, Ryszard Gaidis and others). All these facts were crowned by the discovery and actualisation of Jerzy Giedroyc himself and the ULB (Ukraine, Lithuania, Belarus) conception created by him and Juliusz Mieroszewski.

*Įteikta 2012 09 11
Parengta skelbti 2012 10 08*